

NÉPI ÉPÍTÉSZETI EMLÉKEINK ESÉLYEI ÉS LEHETŐSÉGEI. TÁJHÁZAK BIHARBAN

Napjaink értékrendje, esztétikai vonulatai igen fontossá teszik építészeti emlékeinknek, azok valódi értékeinek a vizsgálatát, hangsúlyozását és megőrzését. A gazdasági konjunktúra, az ipar és technika lendületes fejlődése gyökeresen megváltoztatta az életmódot, felborította mind a polgári, mind a paraszti értékegyensúlyt, és erre csak ráerősítettek a XX. század második felében dominánssá vált világnézeti, politikai áramlatok. A II. világháború utáni változások megtörték a több évszázados hagyományozódás folyamatát mind a szellemi, mind a tárgyi kultúrában, és az ember egyre kevésbé élt és él együtt természetes módon környezetével, inkább annak legyőzése, mind teljesebb – egyoldalú – kiaknázása vált tendenciává. E folyamatnak hű mutatója településeink építészeti képeinek átalakulása is.

A MŰEMLEKVÉDELEMTŐL AZ ÉLETMÓD-KIÁLLÍTÁSOKIG

Az épített környezet értékelésének, illetve az – elsősorban művészeti szempontból – értékesnek ítélt építmények védelmének gondolata már a középkorban kialakult, de valódi műemlékvédelemről csak a XIX. század közepe, sőt gyakorlatilag csak a XX. század első harmada óta beszélhetünk. Az első hivatalosnak tekinthető nyilatkozat, melyben először konceptualizálták együtt építészek, muzeológusok, restaurátorok a műemlék fogalmát, 1931-ben született meg. Ekkor érvényesült először együttesen az a szemlélet, hogy a műemlék történeti és esztétikai értékének egyike sem sérülhet a felújítás, újrahasznosítás során. Ekkor erősödött meg a közérdek a magánérdekkel szemben, természetesen a magántulajdon tiszteletben tartásával. Az egyes elemek védelmén túl pedig nagy figyelmet fordítottak az emlék környezetének megóvására, az adott település karakterének megőrzésére is. Igen komoly, alapos átgondolásra adtak okot az Európaszerte nagy sebeket ütő II. világháború drasztikus következményei, mind a megmaradt, illetve elpusztult műemlékek lajstromának áttekintésében, mind pedig az újjáépítés koncepciójának végiggondolásában. Az újjáépítés megfeszített munkájának másfél évtizedét követően a 60-as évektől beszélhetünk ismét konkrétan a műemlékvédelem elméleti kérdéseinek újbóli felvetéséről. Ekkor, 1964-ben született meg a műemlékvédelem második nemzetközi dokumentuma, a *Velencei Charta*, melynek 16 pontjában úgy foglalták össze a műemlékvédelem céljait és módszereit, hogy az épített emléket mint műalkotást kell értelmezni és restaurálni. Ez az egyezmény gyakorlatilag a mai napig egyik

alappillére a műemlékvédelmi vitáknak és gyakorlatnak. Ugyancsak ekkor, 1964-ben jött létre – az UNESCO felügyelete alatt – az ICOMOS, a műemlékvédelem nemzetközi szervezete. Később ennek égisze alatt fogalmazódott meg egy alapvető elvadás, mégpedig a hitelesség követelménye. Mindezek a szempontok és törekvések napjainkban is alapvetően befolyásolják a műemlékvédelem munkamódszerét világszerte, és Magyarországon is, hiszen ennek kidolgozásában magyar szakemberek is tevőlegesen részt vállaltak.

A népi építészet Európában először a XVIII. század legvégén került a tudományos figyelem előterébe, az első szabadtéri néprajzi múzeum pedig 100 évvel később, 1891-ben nyílt meg Stockholm *Skanzen* nevű félszigetén. Ezt figyelembe véve igen nagy eredmény, hogy már korábban, az 1873-as bécsi világkiállításra elkészült egy „néprajzi falu”, ahol az Osztrák–Magyar Monarchia egészéről, így Magyarországról is a világ szeme elé tárult egy népi építészeti és népművészeti válogatás, majd 1896-ban az *Ezredéves kiállításra Jankó János* vezetésével felépült *Magyarország néprajzi faluja* is, ahol mind a magyarság, mind pedig az ország nemzetiségeinek építészeti és egyéb tárgyi jellegzetességei is helyet kaptak. Mindkét kiállítás épületei másolatok voltak, csupán a berendezések és kiállítási tárgyak voltak eredetiek. És mivel a fenntartásukat senki nem vállalta magára, mindkettőt hamarosan lebontották, a berendezési anyag pedig bekerült a Néprajzi Múzeum gyűjteményébe. Ez a két „néprajzi falu” jelentette annak a muzeológiai szemléletnek a csiráját, mely szerint a paraszti életmód teljes bemutatásához együttesen szükség van az épület és enteriőrje komplex megjelenítésére.

A néprajzi muzeológia szemléletének középpontjában hosszú évtizedeken keresztül a szabadtéri múzeumok kialakítása állt, melyek közül elsőként a zalaegerszegi „*Göcseji múzeumfalu*” is csak az 1960-as évek végén jött létre, végül összesen egy központi (*Szentendre*) és öt regionális szabadtéri néprajzi múzeum alakult. Mind több építész és muzeológus fordult e pozitívista gyűjtési-kutatási és bemutatási mód felé, így a felgyűlt ismeret- és tárgyi anyag – a pénzügyi lehetőségekhez képest – kezdte kinőni a szabadtéri múzeumok kereteit. A mai tudományos követelmények, a magas áttelepítési költségek egyre inkább indokolttá tették a népi építészeti emlékek, népi műemlékek helyben való megőrzését és bemutatását. Ehhez járult hozzá a 60-as évek végén elindult honismereti mozgalom, mely a *Hazafias Népfront* keretein belül, majd megalakítva a *Honismereti Szövetséget* a nemzeti és a lokális identitás együttes erősítésének céljával fogott hozzá az öntevékeny értékmentéshez és hagyományápoláshoz, mely tevékenység legkézzelfoghatóbb eredményeként a 70-es évektől sorra jöttek létre a *falumúzeumok*, illetve *tájházak*, mely utóbbiaknak a 90-es évek végére teljes hálózata alakult ki az egész Kárpát-medencében.

Természetesen ez nem ezen egyszerű képlet alapján ment végbe, és a leírtak nem jelentik azt, hogy e múzeumformák egymás „egyenértékű” variánsai. Ha műemléki és muzeológiai szempontból kívánjuk értékelni e tájházakat, illetve össze kívánjuk vetni őket a szabadtéri múzeumokkal, kettős kép rajzolódik ki előttünk. A szigorúan vett szakmai értékelés – néhány példától eltekintve – az építészek és néprajzos muzeológusok által építészeti, gazdasági, társadalmi, kultúrgeográfiai szempontok alapján kiválasztott, áttelepített és berendezett kiállítások mellett szól, hiszen ezek kimondottan szakmai indíttatásból, így hasonló igénnyel és nagy alapossággal készültek el. Ezzel szemben az egyes településeken létrejött falumúzeumok, tájházak nagy része helyi kez-

deményezésből, a fentebb felvázolt indokokkal jött létre, és vagy elfogadta az etnográfusi, muzeológusi, műemlékvédelmi szakirányítást, vagy különféle indokokkal elutasította azt. A kettő fogalma ráadásul sok esetben össze is mosódik, hiszen alig beszélhetünk olyan tájházról, ahol komplex enteriőr-rekonstrukció adná a bemutató egészét, hanem egyéb tematikus, például helytörténeti, régészeti, numizmatikai, iparművészeti stb. egységek, tárgyak is helyet kapnak a kiállításban. Ami mégis kettőssé teszi az értékelést, az a „komplex hitelesség” kérdése – mely összefüggésből itt a komplexitást kell első renden kiemelni –, illetve a már szintén emlegetett lokális identitásban betöltött szerepe, valamint – az esetleges hiányzó szelekció ellenére is – a már-már szélsőségesen pozitivistá gyűjtések, a „mindent megőrző” szemlélet eredményei. Ha a kettőt összevetve akármilyen tanulságot, illetve optimumot próbálunk meghatározni, akkor szinte biztos vagyok benne, hogy az erről nyilatkozóak nagy többsége a kettő valamiféle ötvözetében látná azt. Ez pedig nem lehet más, mint a helyben megőrzött épített és tárgyi emlékek szakszerű feldolgozása és bemutatása. Természetesen erre is találunk példát, főként azokban a megyékben, ahol a 80-as, 90-es években a szakmai és politikai közakarattal, valamint a kiváló adottságok ellenére sem valósultak meg megyei gyűjtőkörű szabadtéri múzeumok, így ezt *megyei tájház-hálózat*tal kívánták pótolni (pl. Borsod-Abaúj-Zemplén megye). (Ezen eljárásnak mindenekelőtt a múzeumként kialakítandó házak kiválasztásánál igen nagy a jelentősége, főként, ha alaposabban szemügyre vesszük a máshol, vagy akár a napjainkban is újonnan kiválasztott épületeket. A gondolatot e házak bemutatásánál fejtem ki bővebben.) Az eddig felsorolt tájház-alapító indokok mellett egyre nagyobb ütemben kezd teret hódítani – hol burkoltan, hol pedig teljesen nyílt szándékként – a turisztikai célzatosság, tehát az az indíttatás, hogy „legyen mit megmutatni a vendégnek”. Mindent összevetve azonban egy helyben megőrzött épületnek, portának számos előnye van egy szabadtéri múzeumba szállított együttessel szemben. Körvonalaiiban három olyan – a komplex hitelesség szempontjából elemi – alapkövetelményt határozhatunk meg, melyeket csak helyben lehet hűen interpretálni.

Az első és legfontosabb az eredeti természeti és épített környezet. A vízrajzi és tájviszonyok, a mikroklima, az ebből fakadó mezőgazdasági, gazdálkodási jelleg, és az ezáltal kialakult gazdasági-társadalmi viszonyok minden település és vidék esetében helyben jól meghatározhatók, és természetesen az adott terület településképe és építészeti megoldásai, valamint a tárgyi környezet hű tükrei a lokális folyamatoknak. Ha pedig pusztán építészeti szempontból kívánjuk ezt megfogalmazni, akkor azt mondhatjuk, hogy az eredeti „műemléki környezet” csak helyben ragadható meg.

Az építészeti technikák szempontjából talán nem szentségtörés kijelenteni, hogy az áttelepítéssel az épületek valódi műemléki minősége megszűnik, és „csupán” technológiai- és kultúrtörténeti értéke maradhat meg és kerülhet bemutatásra. Főként a föld-, a tégl- és a kőfalak esetében beszélhetünk a valódi teljes áttelepítés helyett egy másik helyen történő rekonstrukcióról, ha pedig hozzávesszük a vakolatdíszeket, az egykori építkezés lemásolhatatlan elnagyolásait és a használatból adódó apró elváltozásokat, szinte lehetetlen teljes hitelességről beszélni.

Harmadszor pedig meg kell újra említeni az épületegyüttes gazdaság-, társadalom- és kultúrtörténeti jelentőségét, ami az elszállítással óhatatlanul veszít eredeti jelentéstartamából.¹

Szólnunk kell viszont a szabadtéri múzeumok alapvető berendezési szemléletéről, amely a tájházak esetében nem, vagy csak részben szokott érvényesülni és megvalósulni. A skanzenek épületeinek berendezése azon módszertani elv szerint történik, hogy az adott porta történetének, „életútjának” pontos megismerése után abból egy konkrét pillanat kiválasztása és minden részletre kiterjedő rekonstruálása jelenti a végső megoldást. Rögtön felmerülhet a kérdés, hogy a tájházaknál lehet-e szigorúan ez a követendő elv. Természetesen az alapos történeti és építészeti kutatást ezek esetében is végre lehet és végre is kell hajtani, de a berendezési koncepció megfogalmazásánál már nagyobb nehézségbe ütközik a munka végzője, hiszen a már említett helyi indíttatás révén valamelyest más célokat tűzött ki a tájház megnyitásával, mint egy pusztán muzeológusként gondolkodó szakember. Így azt kell mondanunk, hogy – még ha szakember is készíti el egy tájház berendezési koncepcióját – bizonyos kompromisszumos megoldásokba bele lehet bocsátkozni úgy, hogy a hitelesség ne sérüljön, ám sajnos az esetek többségében még erről sem beszélhetünk. Az sem jelent feltétlenül gondot, ha az épületegyüttesen belül más tematikus kiállítási egység is helyet kap (ebből a legtöbb esetben helytörténeti, illetve agrártörténeti kiállítás fordul elő), hiszen nincs minden településen lehetőség arra, hogy e feltétlenül megőrzendő és bemutatandó egységek más helyen kerüljenek kiállításra, de az arányok, az átláthatóság és a szükségszerű válogatás ezekben is érvényre kellene, hogy jusson. De „ahány ház, annyi szokás”, és annyiféle szemlélet érvényesül a tájházak kiválasztásában és berendezésében, így egységesen működő szemléletről mindmáig nem beszélhetünk.

Egy alapvető probléma maradt a szempontok felsorolásának a végére, ez pedig az épületek kiválasztása, ami gyakorlatilag minden egyéb tevékenységet, válogatást megalapoz és befolyásol. Akár szabadtéri múzeumba szállításról, akár tájház kialakításáról beszélünk, a legfontosabb követelmény az, hogy a kiválasztott épületegyüttesnek az adott településre „jellemzőnek” kell lennie. E szemlélet főként ott csorbul, ahol jóval nagyobb szükség lenne a figyelembevételére, vagyis a tájháznál. Még napjainkban is az a vélekedés dominál az alapítás kezdeményezőinél, hogy lehetőség szerint „a falu legöregebb házát” kell kiválasztani, tehát a „régiségérték” felülkerekedik az optimális esetben ezzel együttesen, egyenlő arányban figyelembeveendő „anyag-, ritkaság-, esztétikai és történeti érték”.² Ennek megállapításakor nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a tényt, hogy még élnek annak a politikai propagandának a rögződött maradványai is, ami az 1960-as, 70-es években a kiválasztást alapvetően befolyásolta; mindenütt, ahol csak volt, a szegényparaszti vagy zsellérházakat „emelték ki” az egyes települések épületállományából, így hangsúlyozva a kérdéses társadalmi „osztály” jelentőségét, az adott világnézeti-politikai irányzat szerinti kiemelt szerepét. Ha csak a bihari tájházak sorát tekintjük végig, akkor azt kell látnunk, hogy a tizenegy kimondottan a porta és az enteriőr rekonstrukciójával kialakított komplex életmód-kiállítás közül csupán kettő (Derecske

1 ANDRÁSFALVY 1975. 10.

2 GAÁL 1983. 11.

és Kismarja) nagygazda-porta, a többi szegényparaszti, illetve zsellérház. Sőt, ha a kiválasztás mikéntjét is nézzük, akkor ezek közül is csak az egyik (Derecske) kiválasztása a tudatos, a „legjellemzőbbet reprezentáló” megalapozottságú döntés eredménye. Az általános zsellérház-kultusz virágzása mellett a nagygazda-házak sajnos napjainkig nagyütemben pusztulnak, a különbség a rendszerváltás előtti évekhez képest pedig annyi, hogy napjainkban felzárkóztak melléjük a szegényparaszti lakóházak is, és falvaink általános átépülésével, a hagyományosnak mondható településkép még intenzívebb, agresszívebb átalakításával-átalakulásával kell szembesülnünk, mint kellett mondjuk a „kockaház-korszakot” jelentő 70-es, 80-as években. A homogenitásra, uniformizálásra való törekvések, majd a mind újabb és újabb divatok már-már habzsoló hajszolása, az epekedés azok követésére és utolérésére azzal a következménnyel járt, hogy újonnan felépített vagy a régiből átformált környezetünk már nem fejezi ki hitelesen kötődésünket, társadalmunkat. Így az épületek kiválasztásánál egyre jobban szűkülnek a lehetőségeink, és egyre nagyobb mértékben kell felkészülnünk bizonyos építészeti elemek, megoldások rekonstrukciójának a szükségére.

A szervezeti kérdések tekintetében a tájházak, valamint a helyben megőrzött népi műemlék-kiállítóhelyek szakmai felügyeleti kérdése hosszú évtizedekig nem volt tisztázott, míg létrejött egy, a szabadtéri néprajzi múzeumokkal közös, különálló minisztériumi felügyelet. További előrelépést jelenthet, hogy 2002 novemberében létrejött a *Magyarországi Tájházak Szövetsége*, mely tájházaink, helyi szabadtéri néprajzi kiállítóhelyeink érdekvédelmi képviselőjét hivatott ellátni. Ehhez persze alapvető, hogy valamennyi ilyen jellegű kiállítóhely vonatkozásában meg lehessen szerezni róluk az alapvető ismereteket, adatokat, magyarán szükség van ezek teljes feltérképezésére, ami a mai napig várat magára, noha már elkezdődtek a tájegységenkénti, monografikus igényű feldolgozások.³ Talán ez az első igazán komoly törekvés számbavételükre és hosszú távú rendezésükre. A Tájhákszövetségnek – a szabadtéri múzeumi felügyelettel, illetve a műemlékvédelmi szakemberekkel és szervekkel egyetemben – ugyanis nem titkolt szándéka és törekvése, hogy az Európa-, sőt világszerte egyedülálló magyarországi tájház-hálózat bekerülhessen a *Világörökség* kincsei közé. A várományosok listája hosszú, így ahhoz, hogy valódi hálózatról, láncolatról lehessen beszélni, ahhoz valódi együttműködésre, ehhez pedig ténylegesen egymás alaposabb megismerésére lenne szükség. Ez azonban nemcsak országosan, hanem bizonyos esetekben egy-egy vidéken, kistérségen belül sincs meg. A szakmai és eszmei megalapozottság mellett pedig ez gyakorlati jelentőséggel is bír, elég azt kiemelnünk, hogy valódi érdekképviselő sem alakítható ki anélkül, hogy az ezt felvállalók ne ismernék alaposan a képviseltek valamennyi paraméterét. Ezt a világörökség-kérdés kapcsán különösen kiemelten kell kezelnünk, főleg ha alaposabban tájékozódunk a már bejegyzett kincseink – például a hasonló épületek alkotta fertő-hansági települések, vagy éppen Hollókő épületegyütteseinek – jelenlegi fenntartási, finanszírozási gondjairól, támogatásáról (vagy ha a jelenlegi központi, kormányzati szintű felelősségvállalást tekintjük: mostohagyermekként való kezeléséről, melyből kifolyólag több esetben már a cím visszaadása is megfogalmazódott!). A tájhá-

3 Mindenképpen meg kell említenünk a legfrissebbet, és eddig az egyik legalaposabbat: Dr. BARTHA Júlia-BENEDEK Csaba: *Tájházak a Nagykunság vidékén*. Szolnok, 2005. 87 p.

zak számára kitűzött cél azonban felvet egy további kérdést: mely tájházak, emlékházak, tematikus szabadtéri kiállítóhelyek kerülhetnek fel a listára? Országos kitekintésben több száz, az általunk vizsgált térségben, Biharban pedig tizennyolc (!) különféle ilyen jellegű kiállítóhelyről van tudomásunk. Természetesen mindezek válogatás nélkül nem vehetők mind számításba, így annak szempontrendszerét nagy gonddal kell kidolgozni. Ez jelenleg is folyamatban van, gyakorlatilag az épületek, valamint a bennük lévő kiállítások általános állapota, szakmai színvonala, illetve a bennük megvalósuló közönségszolgálat, közművelődési, (esetleg muzeológiai) munka figyelembevételével.

Mindezek apropóján, és a *Bihari Múzeum* nemrégiben ünnepelt 30 éves fennállásának ürügyén is szükségét éreztük, hogy lajstromot készítsünk az egykori *Csonka-Bihar vármegye* területén létező, de mindeddig nem sok említést kapott kiállítóhelyekről, tájházakról, és felhívjuk létükre mind a „célközönség”, mind pedig a szakmai közvélemény figyelmét.

TÁJHÁZAINK LÉTREJÖTTÉNEK ALAPJAI, FELTÉTELEI

Az ország-, sőt Kárpát-medence-szerte jellemző sokszínűség a mi vidékünk, a jelenlegi Magyarország bihari területeinek ilyen jellegű kiállítóhelyeire is vonatkozik. A nem minden esetben elismerő „sokszínű” jelző mellett viszont azt mondhatjuk, hogy nagyon is gazdag a kép. Ezek ismertetése során szükségszerű tehát valamiféle csoportosítást elvégezni az eddig felsorolt szempontok érvényesítésének-érvényesülésének követésével. Ha áttekintjük a bihari települések általános népi építészeti képét, akkor a – főként anyaghasználat, technika, összkép tekintetében a középkorig visszavezethető – ún. régi stílusú épületekből már csupán nagyon kis számban találunk fennálló emléket. Történeti szempontból ez az a csoport, mely a XVI–XVIII. századi természeti, gazdasági, társadalmi átrendeződések nyomán a XIX. század közepéig általános építészeti formákat jelentett, anyaghasználat és technika tekintetében pedig teljes összhangot mutatott a természeti környezettel. A parasztság XIX. századi polgárosulása nyomán kezdett el kialakulni az „új stílusú” népi építészeti, ami annyit jelent, hogy

Forrás: Bihar vármegye.
(szerk.: Nadányi Zoltán, Budapest, 1938. 381.)

a falusi kismesség, majd a módosabb parasztság épületein is megjelentek az arisztokrácia, illetve a városi polgárság által követett – és közvetített – korstílusok jegyei. Ezek nyomán kezdtek veszíteni elsőbbségükből a lokális jegyek, megjelentek a klasszicizáló, a barokkos, kis számban a szecessziós oromzatkiképzések, vakolatdíszek, a Sár-rétre oly jellemző fa kiegészítők (mellvédeken, tornácoszlopokon, oromdeszkákon, szélfogókon stb.) és vasalások, majd a XX. század első harmadáig uralkodó vegyes, eklektikus elemeket hordozó divathullámok a külső kiképzés mellett a ház és a telek elrendezésében és az alaprajzi kiképzésben is hoztak újításokat.⁴ Az építészeti megoldások természetesen mindenkor szorosan követték és követik az életmód alakulását, a társadalom anyagi, műszaki, gazdasági, illetve ideológiai és esztétikai lehetőségeit és elvárásait. Ennek megfelelően ezeknek az új stílusú épületeknek nem adatott hosszú élet, hiszen a XX. század áramlatai, ha nem is mindig teljes valójukban, de külsőségeikben, összképükben eltüntették eredeti példáikat. Szabó István a parasztpolgári építészet leírásakor ezen épületek értékelésekor a következőképpen fogalmazott: „Az archeológiai és a műemlék építmények köre törvényeink védelmét élvezi. Van azonban egy olyan köztes területe építészeti emlékeinknek, amelyekhez tartozók még nem kapcsolhatók korukat, illetve egyéb irányú megítélésüket illetően ebbe a védelmi kategóriába. Pedig a társadalomkutatás szempontjából aligha hagyhatók figyelmen kívül... Ezeknek a még fellelhető építményeknek a felmérése, megőrzése azért is fontos, mert a múlt századi parasztpolgári társadalom mezővárosi életformájának még vizsgálható és pregnáns objektumai. Másrészt azért, mert a közigazgatási átszerveződés következtében a nagyközségi, városi titulus egyre újabb építkezései bontásra ítélik az amúgy is napjainkra eredeti funkciójukat veszített parasztpolgári portákat.”⁵ Mindezeket 1989-ben vetette papírra Szabó István, tehát még nem tudhatta, hogy az elkövetkező évek ideológiai törekvései és hatásai a már fentebb említett következményekkel fognak járni, azaz akár régi, akár új stílusú, de az egykori társadalmi, gazdasági és életmódviszonyokat tükröző épületek rohamosan kopnak majd ki falvainkból, kisvárosainkból. Vannak azonban olyan településeink, ahol a különböző történelmi és gazdasági adottságok révén éppen ez az építésmód tette jellegzetessé a településképet (gondoljunk csak Szentpéterszeg csodálatos barokkos ház-ormozataira, vagy Esztár, Pocsaj és Létavértes klasszicizáló ritmusú, de mindenképpen sajátos, gazdasági épületekkel tagolt kerítésfalaira). E különbségekre, esetekre a részletes leírásoknál szintén visszatérünk.

Tájföldrajzi és néprajzi szempontból az általunk vizsgált területet három egységre oszthatjuk: az *Érmellék* délnyugati nyúlványa, a *Bihari síkság* nyugati pereme, valamint a *Kis- és a Nagy-Sárrét* osztozkodnak a jelenlegi Magyarország bihari területein. Ezek népi építészeti összképe nem tér el gyökeresen egymástól, de az előbbi felosztást figyelembe véve mindenképpen a megkülönböztetés finomítására kell törekednünk, és így meghatározni, behatárolni fennmaradt emlékeinket. E három kistájrról a legalaposabb komplex építészeti szempontú vizsgálatot és leírást Varga Gyula végezte el, így munkáját mi is alapul vettük az egyes épületek leírásánál.⁶

4 A régi és az új stílus meghatározását VARGA Gyula szempontrendszere alapján végeztük el. Ld. VARGA 1989. 71–85.; Uő. 2000. 89–94.

5 SZABÓ 1989. 189.

6 VARGA 1989. 75–82.

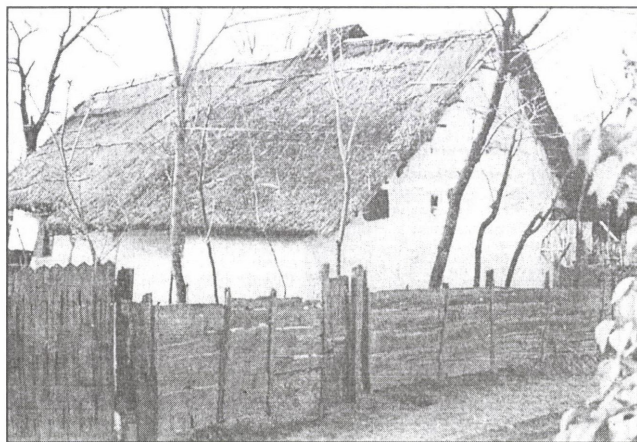
Az *Érmellék* központi területe, települései (Bihardiószeg, Székelyhíd) ma kívül esnek a trianoni diktátummal kreált országhatárokon, de összekötő szerepük Erdély és az Alföld között szépen kimutatható mind a szőlőskertek (Nagyléta, Vértes, Pocsaj sőt Derecske – ami már nem az Érmellék), mind a települések – még Debrecen is meg kell említeni, hiszen sok debreceninek, mi több a városi előljárósnak is voltak diószegi szőlői – képén híven tükröződnek. Az egykori, régi stílusú lakóházak képét konzerválták a vert falú, kontyolt nádtetejű (=kanfáros) szőlőskerti pajták (Nagyléta – Mosontakert), de az alapforma a vidék kismemesi kúriáiban is kimutatható (Álmosd – Kölcsey Emlékház). A típus már a XVIII. századra kialakulhatott, majd mind gyakrabban megjelent oldalán a tornác vagy féltornác, homlokzati részén pedig a csonkakontyos tetőképzés, amelyhez patics falú, ritkábban pedig mívesen megmunkált deszkaoromzat társult. Ez a háztípus már a XIX. századra általánosan jellemzővé vált, a környező vidékeken is. A gazdasági épületek közül mindenképpen ki kell emelnünk a Bihar hegyvidéki területeiről származó deszka-, ún. hidasólakat, valamint a vesszőből font, általában szalma- vagy nádfedelű kukoricakasokat. Az új stílusú házakon az oromfal már téglából épült, akárcsak a tornácoszlopok. Ekkor jelentek meg az utcafrontokon – a megeléknült kukoricatermelés hatására fellendült gazdaságok „módjelzőiként” is – az előbb fa-, majd mindinkább téglavázás (vagy ahogy itt mondják: „külábas”) kukoricagörék, ritkábban magtárakkal, esetleg kisebb ólakkal együtt. Ez a forma azonban a Bihari-síkság településein vált igazán dominánssá. A parasztpolgári építkezés a legmarkánsabban Nagylétán ütközött ki az Érmellék falvai közül, itt egészen a szecesszióig nyomon követhetjük a paraszti építkezésben felbukkanó tiszta korstílusokat.⁷

Az Érmellék és a *Bihari-síkság* közötti határ Pocsaj, gyakorlatilag az utolsó érmelléki, első bihari-síksági falu alatt húzódik, itt ömlik ugyanis az Ér a Berettyóba. Itt kezdődik az a tulajdonképpeni áthidaló terület, amely összeköti magasabban fekvő bihari területeket (domb- és hegyvidéket) az alföldi, sárréti területekkel. A Bihari-síkság maga is sűrűn át volt szöve kisebb erekkel, de akkora láposodás nem jellemezte a lecsapolások előtt sem, mint a Sárrétet. Kialakult sűrű faluhálózatának korai településképét – ahogyan az már az előző bekezdésben kiderült – az Érmellékhez hasonlóan vázolhatjuk fel. A XVIII. század végétől kezdett gyakorivá válni a faoszlopos tornác, homlokzati részén finom ívű, paticsból kiképzett bolthajtással (Esztár, Pocsaj). A kerítésbe épített terménytárolókról már szintén szóltunk, fontos itt is, még egyszer megemlítenünk őket, hiszen oly jellemző voltuk ellenére – ismét a kiválasztás esetlegességére hivatkozva – szóvá kell tennünk, hogy tájházaink között egyetlen ilyen sincs! A Bihari-síkság belsőbb településein igen gyakoriak voltak a nagy deszka-kerítések, nagy kapubálványokon álló, fedeles kiskapukkal és ugyancsak deszka nagykapukkal. A lakóházak oromfalain formailag nagyon gazdag sárdíszek, a két szellőzőnyílás körül napmotívum, közöttük pedig évszám (volt) a leggyakoribb díszítés. Ugyancsak nagy változatosságot mutatott a tornác- és bolthajtás a XIX. század derekától. (Ugyancsak Varga Gyula közléséből tudjuk, hogy egy 1848 körül épült boltíves tornácú, csonkakontyos lakóházat Hajdúbagorsról 1989-ben megvásárolt, lebontott és elszállított a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum.) Itt is a XIX. századtól beszélhetünk az új stílusú lakóházak általánossá válásáról, melyek-

7 Uo. 75–77.

hez nagyon gyakran közvetlenül csatlakozott több gazdasági helyiség is (pl. istálló, kamra, magtár, pincelejárát stb.), melyek mindegyike a házzal egyazon tetőív alatt végighúzódnak (olykor 25–30 m hosszú) tornácról nyílt (Kismarja). A módosabb gazdák deszkakerítéseiket hamarosan – de a XX. század első harmadában mindenképpen – mindinkább téglavázás kerítésekre cserélték. Határozottan elkülöníthető stílusjegyeket viseltek a nagygazdák utcafrontra épített magtárai, melyek gyakran emeletesek és alápincézettek voltak.⁸

A Bihari-síkság szinte átmenet nélkül fut bele a *Sárrétbe*. Mind a Körösökből táplálkozó *Kis-Sárrét*, mind pedig a Berettyó sárrétje, a *Nagy-Sárrét* alapvető építészeti technológiában sok azonosságot és hasonlóságot mutat a többi bihari területtel, külső képükben mégis több különbség szembeűnő. A Sárrét régi stílusú házai is vertfalúak, jellemző a csonkakontyos tetőkiképzés is, ám már kisebb arányban, mint mondjuk a Bihari-síkságon, oromzatuk pedig már nem paticsos, hanem – a leggyakrabban napsugarazott, kifűrészelt díszítésű – deszka. Nagyon kifinomultan jelentkeznek a faragott, illetve kifűrészelt fadíszek az oromzatokon kívül a tornácoszlopok tetején, a szemöldökgerenda tövében és a deszkaámbitusokon is. A XX. századtól itt már uralkodó a vályogfal a korábbi nád-, vesszőpatics és az említett vertfal helyett is. A vályogot a fálvak határából nyerték, így minden falu mellett több egykori vályogvető gödör található, sőt van falun, melynek belsejében is, mutatva az egykori faluszélt (Magyarhomorog). Homogenizálódás nemcsak az építőanyagban, hanem a településképbén is itt a legjellemzőbb a három kistáj közül, ugyanis sok ősi tároló- és gazdasági alkalmatosság, főként a vermek és a nádépítmények tűntek el a sárréti parasztportákról, és ezek helyett már nem alakultak ki olyan markáns építmények, amelyek oly meghatározóvá váltak volna, mint a Bihari-síkság magtárai vagy „külábas” góréi. Egyre inkább elterjedtek a szögletes téglaszlopos, tűzfalás, utcafrontos gazdaházak, és ezek mintájára sokan alakították át kisebb lakóépületeiket.⁹

Az egykori berettyóújfalui „néprajzi ház”

8 VARGA 1989. 77–80.; 1979. 191–234.; SISA B. (szerk.) 1999. 66.

9 VARGA 1989. 80–81.; DÁM 1979. 235–266.

E rövid összefoglalás tanulságain túl azt is meg kell jegyezni, hogy az általunk vizsgált terület átmenetisége folytán sokkal összetettebb, hiszen az Érmellék összeköttetésben van a Szilágysággal, a nyíri területekkel, a Bihari-síkság a Hajdúsággal, a Sárrétek pedig a Nagykunsággal, Békés síkságával, illetve a Hortobágygal. Ennek megfelelően a peremterületek – főként, ha azt tekintjük, hogy az egész terület sem túl kiterjedt – mentén elég nagy a variálódás lehetősége. Ezeket előttünk már többen kiválóan összefoglalták – alapvető műként ajánlhatjuk a Hajdú-Bihar népi építészetét bemutató megyei monográfiát¹⁰ – e dolgozat csupán a konkrét tájházak esetére vonatkozó példákat igyekszik bővebben kifejteni.

Amikor a Biharban fellelhető tájházakról ejtünk szót, mindenképpen meg kell emlékeznünk azok közvetlen elődjéről, a berettyóújfalui néprajzi házról. *Dr. Sándor Mihályné*, aki örök életűvé tette ezt a kis zsellérházat, a következőket írta róla 1976-ban: „Már nem áll ez a kis ház a Sárándi köz közepén, a mai Bercsényi utcában. Lebontották 1972 nyarán. Évszázadok viharát átélte: apró ablakszemével látta a vágató kurucokat, a császári hadsereget, s félté az uradalmi darabontokat, akik este megverték az ablakot, hogy gazdája »hajnalban legyík kézbelivel a Morgóban« – töltsé a házzal bíró zsellérek tizennyolc napban meghatározott »kézi szolgálatát«, amint azt »Berettyóújfalú nevű mezővárosnak 1772. évi Urbáriuma« igazolja.”¹¹ A ház 1/8-os jobbágytelekre épült, mely vesszőből font sövényvel volt körülkerítve. Az egykori halmazos elrendezésre utalt, hogy az akkori utca vonalából kissé kiugrott a ház, illetve az ablaka nem az utcára nézett, azaz az utca vonalát „később húzták a ház mellé”. Kiskapuján még fázár kattant, udvarán pedig még megvoltak – az akkor már a fentiekben leírtak szerint eltűnően lévő – gabonás-, krumplis- és pernyésvermek. A ház pontos leírását a következőképpen ismerhetjük meg annak feltárójától: „A nádtető meghosszabbításából alakított *ereszajjából* a *pitarnak* nevezett konyhába lépünk. A pitarból jobbra a *komorába*, balra pedig a *háznak* nevezett szobába vezet az ajtó. (...) A ház szerkezete és formája, valamint építőanyaga a sárreتي »építőkultúrának« nagyon szép példája. Minden fából, nádból és földből készült.” Az ereszaljban beépített ülőalkalmatosság, sárpadka állt, innen jobbra, egyszerű, meszelt deszkaajtó mögül nyílt a *dutyinak* nevezett szerszámos-lomoskamra. A leírás szerint igen archaikus formát mutatott a füstfogóval két részre osztott pitvar. Azért tartottuk fontosnak tehát, hogy a házról részletes említést tegyünk, mert a sárreتي *nádház* egyik utolsó tanulmányozott és bemutatott példánya volt.¹²

Sándor Mihályné 1955-ben mérte fel az épületet, majd – az egykori tulajdonosok, illetve Molnár Balázs, Ikvai Nándor és I. Sándor Ildikó etnográfusok segítségével – az akkori szabadtéri muzeológiai rendezési elvek szerint kívánták elvégezni annak helyreállítását és berendezését. Sajnálatos módon e munkának nem tudtak a végére érni, de mindennek dacára a bihari tájházak számbavételekor ennek a szemléletnek a felidézésére, az erre való hivatkozásra és figyelemfelkeltésre mindenképpen sort kell kerítenünk. Ahogyan azt majd a részletesebb leírásokból is láthatjuk, e szemlélet – még ha a fentebb

10 SZÖLLŐSI (szerk.): *Hajdú-Bihar népi építésze*. Debrecen, 1979.

11 SÁNDOR M.-né 1976. 277.

12 A technika részletes leírását SÁNDOR Mihályné dolgozatán kívül SZÜCS Sándor foglalta össze részletesen, több ízben is: *Néprajzi vonatkozások Bihar-vármegyében*. In: NADÁNYI Zoltán (szerk.): Bihar vármegye. Budapest, 1938. 164–245.; Uő. *A sárreتي nádház és élete*. Néprajzi Értesítő, 1943. 133–149.

kifejtett kompromisszumos megoldásokat is figyelembe vesszük – eléggé kiesik a létrehozók, fenntartók elképzeléseiből, sok esetben érdeklődéséből is, tehát sokszor ad hoc jelleggel, az éppen aktuális feltételekhez mérten végzik el a kiválasztás, a gyűjtés és a kialakítás munkálatait. Ez természetesen egy bizonyos szintig érhető és el is kell, hogy fogadjuk, de a műtárgyvédelmi és a muzeológiai szempontok érvényesítését – éppen azért, hogy épületeink és gyűjteményeink amellett, hogy minél hitelesebbek legyenek, minél tovább épségben rendelkezésre is álljanak – nem lehet kikerülni. Ez különösen problematikus kérdés, hiszen az önkormányzati fenntartású tájházak, kiállítóhelyek finanszírozási módja mindig az adott hely kondícióitól és hozzáállásától függ, így egyre hangsúlyozottabb szerepet kap – országosan is – a civil szféra ebben a tevékenységben (is). Mindehhez természetesen az adott szakfelügyelet, a szakmai segítséget nyújtó plénumok szerepvállalása is elengedhetetlen, noha be kell látnunk, hogy jelenleg a finanszírozás kérdésébe igen nehezen vonhatók be.

Mielőtt egyenként kitérnénk kiállítóhelyeink ismertetésére, szólnunk kell a szakmuzeológiai szempontokról is, azaz csoportosítsuk gyűjteményeinket, és bocsássuk előre, hogy mit is tekinthetünk tájháznak. A Tájházszövetség alapító okiratában olvashatjuk azt a gyakorlatilag első konkrét definíciót, amelyben tömör meghatározást kapunk a tájház-fogalomról, és melyet azóta is sokan idéznek, akik tájházakról kívánnak szólni: „Tájháznak nevezzük azokat a múzeumokat, amelyek a népi építészet szempontjából jelentős, esetleg műemléknek minősített épületekben berendezett hagyományos lakás- vagy műhelybelsőket mutatnak be.” Ez a megfogalmazás két alapvető követelményt ad meg: jellemző épület, hiteles, hagyományosnak tekinthető berendezéssel.¹³ Ha ehhez hozzávesszük – a múzeumokra ugyancsak egyre inkább ráháruló feladatkört – a közművelődési, sőt a turisztikához kötődő tevékenységet, láthatjuk, mennyi lehetőség és elvárás fogalmazódik meg egyben. E meghatározásból kivehető, hogy az elsődlegesen kiemelő paraszti lakóház-múzeumokon túl valamennyi a falusi, mezővárosi életmódot bemutató kiállítás idesorolható.

Biharban paraszti lakóházból kialakított tájház, falumúzeum található a legnagyobb számban (8), jelesül Bakonszeg, Csökmő, Derecske, Hosszúpályi, Kismarja, Nagyrábé, Pocsaj és Szentpéterszeg tájházai. Ezek esetében egyértelmű a definíció érvényesítése, hiszen többé-kevésbé komplex életmódkiallításokról van szó.

A műhelyek közül elsősorban a három kovácműhelyről, Álmosdról, Biharnagybajomról és Hencidáról kell említést tennünk, de jelen ismertetések sorából kimaradt az abszolút bizonytalan sorsú létavértesi vízivágóhíd, amely szintén egy egykori foglalkozás jeles emléke, típusát tekintve országosan is kiemelt szerepű népi ipari emlék kellene, hogy legyen. E műhelyek, népi ipari emlékek ugyancsak az egykori életmódot reprezentálják, de sokkal inkább engednek következtetni egy település fejlettségi viszonyaira, mintsem egy családéra – hacsak nem tartozik a kiállítási egységhez magának a mesternek a lakóháza is, amely így nem egy átlagos parasztcsalád, hanem egy adott településen belül dolgozó iparos mesterember életkörülményit prezentálja. Hozzáteszem, ez utóbbi helyzet sehol sem áll fenn, de találhatunk ezekre is példát a távolabbi környéken (Füzesgyarmat, Hajdúnánás stb.)

13 CSERI-BERÉNYI 2001. 24.

Átmeneti csoportot képeznek a különböző tematikus, speciális kiállítóhelyek, melyek közül most csak egyet, a szőlőtermesztés és –feldolgozás múzeumaként működő létavértési, mosontakerti szőlőspajtát mutatjuk be. Ezek lényegében a paraszti életmód egy szeletét, a gazdálkodás egy ágát, annak környezeti és tárgyi feltételeit mutatják be.

Harmadik csoportként a különböző emlékházakat kell számba vennünk, melyek kialakítása már jóval problematikusabb, mint a többi tájházé. Egyfelől egyértelmű a helyzet, hiszen azt a kort és berendezést kell helyreállítani, amelyben az illető jeles személy ahelyt élt és lakott, lehetőség szerint a saját személyes tárgyainak a legbőségebb felhasználásával, vagy éppen rekonstruálásával. Így egy bizonyos korszak életmódviszonyaira is lehet következtetni. Nehezebb a helyzet magával az épülettel, mert – míg az egyéb lakóházaknál a berendezés korszakolását tudjuk az épület kialakításához igazítani – itt a lakóház esetleges későbbi módosításait kell megszüntetni és visszaállítani, gyakorlatilag a berendezés korához illeszteni. Jelenleg Biharban öt (Hajdú-Biharban három, Békés-Biharban pedig kettő) emlékházat tartunk nyilván, melyek a következők: Kőlcsey Ferenc Emlékház – Álmosd; Bessenyei György Emlékház – Bakonszeg; Szűcs Sándor Emlékház – Biharnagybajom, Szabó Pál Irodalmi Emlékház – Biharugra és Arany János Emlékház – Geszt.

Végül nem mehetünk el szó nélkül azon gyűjtemények, kiállítások mellett sem, melyek a már sokat emlegetett helytörténeti-honismereti mozgalmak eredményeként jöttek létre, de valamiért mégsem felelnek meg a tájházi besorolásnak. A részletes leírásban csak egyet emeltünk ki ezek közül, a furtai „tájházat”, mely azért is került idézőjelbe, mert sem épületében, sem berendezésében nem tekinthető tájháznak, de összegyűjtött tárgye gyűjtései, azok értéke figyelemreméltó. Léteznek ezenfelül különféle polgári, vagy éppen egykori középületben létrehozott gyűjtemények (Bagamér, Hencida), emlékkiállítások stb. de ezek muzeológiai rendezése, egyáltalán feltérképezése még a tájházakénál is nagyobb akadályokba ütközik, illetve odafigyelést igényel.

Ugyanis – a már említett civil kezdeményezések kiterjedésével – egyre több település igyekszik megtartani és bemutatathatóvá tenni saját múltjának egy szeletét, vagy akár egészét. Ez a folyamat mindenki számára egyre nyilvánvalóbbá válik, ám általános, átfogó rendezésükre még nem történt konkrét kísérlet. Meggyőződésem, hogy e gyűjtemények, a helyi identitás megőrzésében és kifejezésében óriási szerepet játszó tárgycsoportok országos, sőt nemzeti jelentőséggel bírnak, így egyre kevésbé hagyhatók figyelmen kívül nem csak a muzeológia és a közművelődés, de az általános, mindenkori kultúrpolitika szemszögéből nézve sem.

BIHAR TÁJHÁZAI

*Álmosd – Kölcsey Ferenc Emlékház
(Műemlék) Kölcsey u. 11.*

Az álmosdi birtokokkal is rendelkező Kölcsey család klasszicista kúriája a XVIII. század végén épült fel. A vert falú, kontyolt nádfedélű, eredetileg egy-, jelenleg kétmenetes, háromosztatú ház eredeti felosztása klasszikus: szoba-konyha-szoba, ehhez ragasztottak külső kamrát, mely alatt nagy, mély borospincét alakítottak ki. Később a hátsó szobát összeépítették a kamrával, ma pedig a falaik

össze vannak nyitva, itt került elhelyezésre a község könyvtára. A boltíves lopott tornác lényegében maga a pitvar, ugyanis innen nyílik a konyha és jobbra, illetve balra a két szoba is. Szabadkéményes konyhájából fűthető mindkét szoba nagy boglyakemencéje. A szobákból később – a kis kamrával egy időben és azonos mélységben – egy-egy kisebb helyiséget választottak le. Az első szoba hátsó helyisége feltehetően Kölcsey könyvtárának adhatott helyet a költő itt tartózkodása idején. A pincelejárát közvetlenül az udvar felől nyílik, az eresz alatt áll az Érmellékre jellemző nagy tölgyfa rácsos ajtó. Ezen keresztül mehetünk le a ház alapvonalán kifelé is túlnyúló téglaboltozatos pincébe, ahol a ház mögött egykor hosszan elnyúló szőlőtábla termését dolgozták fel és tárolták. Ez a terület ma már más telkek kertjeihez tartozik, lényegében egy másfél méteres terület követi már csupán az épületet e porta részeként. Az mindenesetre elmondható, hogy e kúria is a Szilágyságra, illetve az Érmellékre egykoron jellemző gazda- és kisnemesi háztípus egyik legjellegzetesebb fennmaradt példánya.

A ház fala kívül-belül pelyvás sárral tapasztott, az ablakok körül az e sárból kialakított, arányosan lapos, a provinciális klasszicizáló építkezésnél jellegzetes domború párkánydíszek láthatók, az épület hátsó falán pedig a tapasztásba mélyített, nagyméretű karcolt – vagy nyomott – tulipánok ékesítik a kis, hatos osztású ablakok közötti szakaszokat. A bélelt, borított ácsbokokban álló vésett ajtószárnyak részben eredetiek, részben rekonstrukciók. Falai fehérre meszelték, famennyezete sötétre festett.

A helyreállítási munkákat 1968-ban, Letényi Árpád építész, Hajdú-Bihar megye első főépítésze, a Hajdú-Bihar Megyei Műemléki Albizottság egyik alapítója irányításával végezték el, melynek befejezése után költözött az épületbe a már említett könyvtár, a többi helyiségben pedig 1968. október 13-a óta Kölcsey Ferenc emlékkiállítás látható, aki 1812 és 1815 között élt e ház falai között. Az épületen szinte évente végeznek ki-

sebb felújításokat, valamint a tetőt és a tüzelőberendezéseket – melyek a beépített cserépkályhákkal máig egyedülként látják el a ház fűtését – is folyamatosan karbantartják.

Új állandó kiállítása – melyet a Petőfi Irodalmi Múzeum és a Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatóságának Irodalmi Osztálya (közismert nevén a Debreceni Irodalmi Múzeum) munkatársai dolgoztak ki és valósítottak meg – 2006. január 28-án nyílt meg. Az irodalomtörténeti kiállításon túl megújult a konyha enteriőrként való rekonstrukciójával kialakított néprajzi kiállítás is. Maga az ingatlan a település önkormányzatának tulajdonában van, a kiállított tárgyak pedig a megyei múzeum leltárában szerepelnek. Ezt megelőzően a kiállítás és az épület kisebb felújítására a költő születésének 200. évfordulója alkalmával került sor, 1990-ben. A korábbi történeti kiállítás sajnos már ez alkalommal kikerült az átfogó bemutatóból.

Az 1968-as megnyitásra elkészült a pincében egy az Érmellék szőlő- és borkultúráját bemutató állandó kiállítás is, melyet Varga Gyula a téma monográfusa rendezett be. Ezt azonban időközben a pince rossz szellőzése, nedvesedése, és az ennek okán történt penészesedés miatt le kellett bontani. Van még néhány hordó, dézsa a pincében, de a kiállítás teljes felújítása különösen kiemelkedő értéke volna a háznak.

1975-ben avatták fel az udvaron a Marton László szobrászművész által, süttöi mészkőből készített, magas műkö talapzaton álló Kölcsey-mellszobrot. Eredeti gémeskútja egészen 2005-ig megvolt, ám ágasfája annyira elkorhadt, hogy ki kellett venni. Helyből, egy álmosdi portáról pótolták, az „új” kútágas felállítását 2006 tavaszára tervezik.

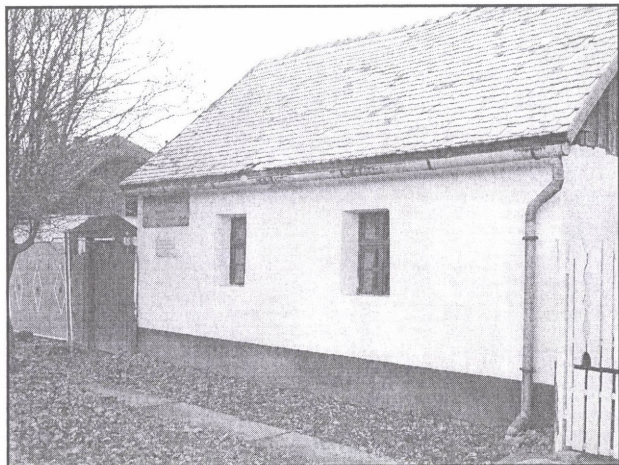
Az emlékház saját önálló kiadványokkal nem rendelkezik, képes ismertető füzetük volt ugyan,¹⁴ de már évekkel ezelőtt elfogyott. Ennek bővített, már az új kiállítást is magába foglaló utánnomása ugyancsak sürgető feladat. Emellett a fehérgyarmati székhelyű Kölcsey Társaság kiadványait (Társasági Füzetek – ezek között is kiemelten a 11. számú *Kölcsey Ferenc álmosdi éve*i című, Hamar Péter szerkesztésében 1999-ben megjelent számot), és a Kölcseyről, illetve az álmosdi házról készült képeslapokat kell megemlíteni, melyeket az emlékházban is árusítanak.

A megyei múzeum fennhatósága mellett a ház fölötti kimagasló helyi gondoskodás is érezteti áldásos hatását a – 1975. december 31. óta saját működési engedéllyel is rendelkező – múzeumi kiállítóhely közművelődési életében. A központi megemlékezések mellett ugyanis a látogatóknak egy általános „gondnoki kapunyitás” helyett alapos, élményszerű vezetésben van részük, melyeket egy kiváló nyugdíjas házaspár, a jelenlegi gondnok *Nagy Sándor* és felesége végeznek. Emellett szoktak – mind a helyi, mind a környékről vagy akár messzebről is érkező – iskolás csoportok, illetve felnőttek részére rendhagyó irodalomórákat tartani, melyeken a kiállításokat is felhasználva megismeretik az érdeklődőket Kölcsey általános munkásságán túl álmosdi éveivel, sőt magával Álmosd községgel és vidékével is.

14 KERESZTESNÉ VÁRHELYI Iлона (szerk.): *Kölcsey Ferenc Emlékház, Álmosd*. A költő születésének 200. évfordulóján megnyílt állandó kiállítás vezetője. Debrecen, 1990. 32.

Álmosd – Mucsi Mihály Kovácsműhelye
(Helyi védettségű) Rákóczi u. 2.

A Kőlcsey-házhoz hasonlóan ugyancsak a XVIII. század végén épült az a kovácsműhely, mely tökéletesen helyreállított, részben rekonstruált formában áll ma Álmosdon. A ház tulajdonosa Hajdú-Bihar megye Önkormányzata, a műhely tárgyai ugyancsak a megyei múzeum leltárában szerepelnek. Ahogy a falon lévő tábla tájékoztat minket, hogy e falak – illetve elődek – között dolgozott *Mucsi Mihály* (1909–1979), „me-

zőgazdasági és lóvasaló kovács”. Álmosdon több kovácsműhely is elpusztult már, van, amelyiknek csak az egykori behajtó emlékeztet a léte. E műhely megmentését, illetőleg feltámasztását a megyei Műemléki Albizottság (a továbbiakban MAB) elnöke, Angyal László András közbenjárásával, László Gábor építész üzemmérnök tervei alapján és közvetlen vezetésével hajtották végre, mely munka 1981-re fejeződött be. A sarokporta Rákóczi utca felőli oldalán húzódo műhely külső munkatere, a patkolószín, valamint magának a műhelynek a bejárata az udvari oldalon van, ahová a „koporsófedeles” kiskapun át juthatunk be. A nagykapu, ahol a patkoltatni, vasaltatni érkezők tudtak szekereikkel együtt is befordulni, a porta magántulajdonban maradt részéhez tartozik, így a valódi funkció rekonstruálása csak a képzeletben lehetséges. (Szerencsés volna a jövőben a lakóházat is megvásárolni és hasonlóképpen rendbe hozni, berendezni, így hitelesebb képet adni egy néhai kovácsportáról, illetve egy falusi mesterember és családjának életmódjáról.)

A műhely épülete vályogfalú, két apró ablakszeme az utcára, egy pedig a szomszédos telekre néz. Ezeken át – fekvése folytán – szinte napkeltétől napnyugtáig folyamatosan elegendő napfényt kapott a munkatér. Födémgerendáin tapasztott nádfödém húzódik, héjazata cserepes, aminek a korai tűzvédelmi előírások életbelépeése az oka.

A kovácsmester szerszámkészlete, hála a gondos örökösöknek, teljes egészében fennmaradt, és a Déri Múzeum birtokába került. A műhely helyreállítását követően Varga Gyula irányításával rendezték be, létrehozva ezzel a megye első állandó kézműipari kiállítóhelyét. Megmaradt és bemutatásra került a műhely valamennyi rögzített tartozéka (a fűjtató, a tönkőre erősített szarvasüllő, az ajtóval szemben a munkaasztal, a bejáraton belül a jobb sarokban az állványos kézfűró, a szerszámfogas, a fali akasztó, illetve a fali fogóállvány). Ezenkívül megtalálhatóak a mozgatható berendezési tárgyak: rögtön az ajtón belül a vasaló- vagy patkolószék, a vizes köszörű, a lóca, illetve a kala-

pácsok és üllőbetétek tárolására szolgáló rámaszék. Az eredeti helyükön elhelyezve pedig megláthatjuk az összes kéziszerszámot: a különféle kézikalapácsokat, a tűzfogókat, az üllőbetéteket, 1-1 simító, lyukasztó, domborító és erező nyelesszerszámot, a nyelsgömbölyítőket, a nyelészvágókat, több doboz – különböző méretű – patkó-, illetve kovacszeget, külön pedig a patkolószerszámokat.

Mind az épület, mind pedig a kiállított tárgyak általános állapota megkívánná már a felújítást, valamint az alapos tisztítást. Remélhetőleg ez nem is várat sokat magára, birodalmunk már csak azért is erős lehet, mert a kiállítóhely gondnokságát ugyanaz a házaspár látja el, mint a Kölcsey-házét. Nem is beszélve arról, hogy ugyancsak működési engedéllyel, a megyei múzeumi szervezet tagjaként működik, így a felelősségvállalás talán biztosabb, szakértő kezekben van.

Bakonszeg – Bessenyei György Emlékház
(Műemlék) Hunyadi u. 103.

A XVIII. század végén épült kismanesi lakóház igen egyszerű építészeti formákat hordoz. Háromosztatú, tapasztott és fehérre meszelt falú vályogház, amely faoszlopos oldaltornácának homlokzati végét beépítették. Náddal héjalt teteje elől csonka-, hátul egészen kontyos, csonkakontya alatt deszkázott oromzat és vízvető található. Rácz Zoltán megállapítása szerint az

„épület érdekes példája annak, hogy nemesi házakon is használták az egyszerűbb, szegényesebb eszközöket.”¹⁵ Szabad tűzhelyes konyhájának kéményét később lefedték úgy, hogy csak annyi rés maradt, hogy a pitvar hátsó falához tapasztott középpadka füstjét felvezesse a deszkakéménybe. Szobájában rekonstruálva áll egy igen kis méretű búbos kemence, sárpadkával, ennek kürtője ma már másik kéményhez van kötve. Konyhájának hátsó falán két kis szellőzőablak van. A földem gerendái és deszkázata sötét barnára mázolt, falai fehérre meszelték. Padlója eredetileg földes, később deszkapallóra cserélték. A pitvar kisméretű ablaka mutatja az ablakok eredeti nagyságát, a szobák 2+1 szemes elosztású, nagyobb méretű ablakai már a XIX–XX. század fordulójának újí-

15 RÁ CZ Zoltán: *Bessenyei György lakóháza*. In: ANGYAL László András (szerk.): *Hajdú-Bihar évszázadai*. Debrecen, 2000. 213. Vö. VARGA 1989. 80.

tásai. Néhány éve újabb szerkezeti felújításon esett át az épület, mely során megerősítették falait, földemét, újránádozták, illetve megújult fonott sövénykerítése is, melyben a mellékutca felőli oldalon deszkakapu áll.

A ház hátsó falán olvasható emléktábla tanúsága szerint e házban élte utolsó huszonegy évét *Bessenyei György* (1747–1811), a magyar felvilágosodás egyik vezéralakja, Mária Terézia testőre, író, költő, filozófus, művelődés-politikus, a „*Bihari remete*”. Egykori lakóháza 1975 óta működési engedéllyel rendelkező kiállítóhely, konyhájának falán tablók, a szobákban pedig néhány berendezési tárgy tájékoztatja a látogatót Bessenyei György életéről, illetve kora körülményeiről. A kiállított tárgyak mennyisége és összetétele azonban igen visszafogott (három leltározott tárgy a Debreceni Irodalmi Múzeum, hat néprajzi tárgy pedig a Déri Múzeum gyűjteményéből való).

A megyei MAB kezdeményezésére készítette el *Kurucz Imre* berettyóújfalui szobrászművész Bessenyei mellsobrát, mely az emlékház udvarán, a kapuval szemközt áll, így fogadva az idelátogatót.

A gondnoki teendőket a helyi önkormányzat által megbízott személy látja el, rendszeres közművelődési munka nem folyik a kiállítóhelyen, információs, tájékoztató kiadvány sem készült még róla.

Bakonszeg – Tájház

(Helyi védettségű, műemléki védelme folyamatban) Hunyadi u. 138.

Már 1989-ben megszületett a szándék Bakonszegen tájház alapítására. Az akkori községi tanács két portát választott ki, melyek közül az egyiket anyagi gondok miatt eladni kényszerült. A Bessenyei-házzal szemközt, a Hunyadi u. 138. szám alatt álló ház tulajdonosával egyfajta eltartási szerződést kötöttek, melynek eredményeként három éve, a tulajdonos ott-

honba vonulása óta az Önkormányzat rendelkezik a házzal és annak berendezésével.

A ház építésének idején (1880) már sárréti viszonylatban is ritka kétszattú (lakószoba – pitvar) vályogfalú ház szarkalábas-faoszlopos tornácának középső részén utólagosan alakítottak ki kamrát, pótolva a hiányzó „harmadik osztatot”. Ez az eljárás az egész vidéken elterjedt volt, háromszattú házak esetében is előfordult (ahogy például a későbbiekben Pocsaj tájházánál is látni fogjuk), általában valamelyik végét falazták körbe e céllal a tornácnak. Itt meghagyták a szoba oldalsó ablakát, valamint hátul a bejárati aj-

tó mellett a padfeljárót, így a kamra középre került. Effajta kéthelyiséges lakóházat is már csak a legszegényebbek (cselédek, zsellérek) építettek maguknak a XIX. század végén. Nádfedeles, nyeregtetős, deszkaoromzatú kialakítása már teljesen sárréti jellegzetesség. Gerendás, husángos mennyezete alul tapasztott, meszelt. Pitvarának égszínkékre meszelt mennyezete, melyet az 50-es években, a szabadkémény elpadlásolásával alakítottak ki, ma már ritkaságszámba megy. Ekkor, a sípkémény kialakításakor bontották el hatalmas búbos kemencéjét is. Ugyancsak különleges értéke a borított ács tokos ajtó faragott veréceje. Mindkét helyisége fölpadlós.

A gazdasági épületek közül a hozzátoldott („ragasztott”), új cseréphéjazatú hátsó kamrával, külön álló félszer-tetejű, utólagosan hullámpala fedéssel ellátott kettes ól áll – valamennyi igen rossz állapotban. Még a néhány évvel ezelőtt készült fotók is sokkal jobb állapotokról tanúskodnak, az utóbbi évek azonban sok nyomot hagytak az épületek állagán. Az udvar másik felében, a pitvarajtó magasságában deszka kávájú, téglával kirakott kút található, utcafrontján álló deszkapalló kerítése szintén rogyant.

A porta műemléki védési eljárás alatt áll. Felújítása a KÖH anyagi és szakmai támogatásával történik. A jellemző építészeti elemek rekonstrukciója után remélhetőleg a zsellérház berendezése is szakszerű keretek között történik majd.

Biharnagybajom – Szűcs Sándor Emlékház
(Műemlék) Petőfi u. 4.

Szűcs Sándor (1905–1982), a *Sárrét* tudósa az anyai ágon, a Nemes familiától örökölt kismemesi lakóháznak teljes történetét felderítette. Tőle tudjuk, hogy hogyan aprózódtak el a XVII–XVIII. században még többholdas kismemesi telkek, és hogyan épültek át, bővültek ki általában e porták házai, kúriái.

A „templomnyi időt megélt ház” alapjait még 1755-ben rakták le. Az 1600

négyszögöles telek két részre oszlott, mely az utcára merőlegesen ketté volt kerítve. Egyik felén a lakóház állt a kerttel, másikon a gazdasági épületek és udvar. Az 1755-ben épült lakóház háromszatú volt (kisház–pitar–nagyház), mely udvari oldalán „darulábas” tornác („ház eleje”) húzódott végig. A kisház búbos kemencéje, melyet a konyha felől lehet fűteni ma is áll. A nagyház fűtésére valószínűleg kályha szolgált, mely csöve a szabadkéménybe csatlakozhatott. Mester- és keresztgerendái tapasztott nádfödémeket tartottak. Jelentős átalakításon 1906-ban esett át a lakóház, amikor meg-

szüntették a szabadkéményt, s széles cilinderkémény került a helyébe, melyhez a padlástéren keresztül még egy fekvő kémény csatlakozott a nagyház felől. Az oszlopos ház-elejét befalazták, a pítar szélességében a falat kitölték annak síkjába, így a bejárás onnan lett biztosított. A nagyház után még egy szoba épült egyenes vonalban, mely a „végső szoba” nevet kapta. Ennek végébe ajtót vágtak és vendégeresztes tornácot, „házvizet” építettek, melyet később beüvegeztek. Ekkor épült a pítar elé a négy oszlopon álló kiugró is, ami eredetileg cserepes volt és deszka mellvéd vette körül. A végső szoba oldalába, a kiskamra végébe egy külső bejáratú kamrát építettek, mely Szűcs Sándor „könyves kamrájaként” funkcionált.

A gazdasági udvaron 1896-ban történt nagy átalakulás, lebontottak két kisebb istállót, helyébe nagy, kétrészes épült, közepén padlásfeljáróval. Az udvar másik oldalán szín állott, melyhez többrészes disznóól csatlakozott.¹⁶

A portán a mai állapotokat az 1980-as évek végén kezdték el kialakítani. Az épület 1977 óta műemlék, Szűcs Sándor haláláig, 1982-ig lakta. Ezt követően hosszas tortúra kezdődött, főként az ingatlan hanyag kezelése folytán. Szűcs Sándor személyes tárgyainak java része szétszóródott, illetve a megyei múzeumi szervezet bizonyos aleggységeibe került (elsősorban a püspökladányi Karacs Ferenc Múzeumba, szellemi, illetve tudományos örökségének dokumentumai pedig teljes egészében oda, illetve a karcagi Györffy István Nagykun Múzeumba) a ház bizonytalan állapota miatt. A végső műemléki helyreállításra 1994-ben került sor az önkormányzat és a művelődési ház akkori vezetésének kezdeményezésére. Ekkor nádazták újra a házat – a kiugró résszel együtt –, mely munka elvégzése napjainkra ismét szükségessé vált. A végsőház végében sincs már üveges veranda, ismét ablak töri meg a falat.

A porta oldalában lévő kettes istállóhoz az utca felőli részen kovácsműhely épült, a másik végében pedig kocsiszín és kisebb ólak következnek. A lakóház mögött a vendégfogadást kiszolgáló kettes árnyékszékelt húztak fel, előtte vízcsap. A gazdasági épületek raktárként funkcionálnak (hagyományőrző táborok, foglalkozások kellékei stb.). Az idelátogató gyerekcsoportoknak kínálnak programlehetőségeket táborokon kívül is. Az épületsor – pontosan az istállók – előtt, eredeti helyén áll a gémeskút, melynek betongyűrűjét eltakarva eredetibb hangulatúvá lehetne változtatni a rekonstruált, kipótoló épületek összképét is.

A ház helyreállítása után most a berendezés jelenti azt a problémát, amelytől még mindig nem válhat igazi emlékházzá. A berendezés 2000-ben készült el jelenlegi formájában, ami a fenntartók szerint is szükségmegoldásnak tekinthető csupán. A kemencés szoba a helyi gyékényfonók munkáiból rendezett kiállításnak ad helyet, a pítvar falán körben Szűcs Sándornak a porta és az épület korábbi állapotait bemutató alaprajzairól készült másolatok kerültek elhelyezésre. A konyha enteriőr-kiállítás: a kenyérsütés és a mosás hagyományos tárgyai vannak kiemelt tárgyegyüttesként kiállítva.

A nagyház egy idős néni hozományának tárgyaiból készült kiállítás (tornyos ágyak, kelengyeláda stb.), Szűcs Sándor egykori dolgozószobájának jelenlegi berendezése pedig az egykori jegyző, Dr. Darabos Pál feleségének hagyatéka (szobaberendezés).

16 BELLON 1973. 110–115.

Jelen helyzetben fel kell idéznünk *Bellon Tibor* 1973-ban, Szücs Sándorról és házaról papírra vetett sorait: „...azon munkálkodott, hogy ezt a tájat, a Sárréten élő népet tegye halhatatlanná azáltal, hogy néprajzi munkáiban megörökítette. Szolgálatának maradványosságát mellett szép jutalom lehetne, ha ezt a »templomnyi időt megérett házat« műemlékként megtarthatnánk, élő tanújaként a múltnak.”¹⁷ Nos, látjuk, hogy – bár ez bekövetkezett, a ház műemlék lett – ennyi sajnos nem elegendő. Egykori lakójának csak úgy tudnánk méltó emléket állítani, ha a múzeumi raktárak mélyéről visszajuttatnánk valamennyi hagyatékát az ősi falak közé, amiket pedig már nem tudunk felderíteni, a még emlékező utódok segítségével az azokhoz minél közelebbi tárgyakkal igyekeznénk pótolni.

Biharnagybajom – Kovácsműhely-múzeum
(Műemléki környezet része) *Petőfi u. 4.*

Ahogy arról a fentiekben már szó volt, a Szücs Sándor-háztól – az utcáfrontról tekintve – balra, hosszú, részben felújított, részben rekonstruált, részben pedig teljesen új gazdasági épületsor áll. Az utcáfront felé esik a kovácsműhely, amely új építésű és kialakítású. Nem teljesen az utcára nyílik. A többi helyiségben ólak, istálló, kocsiszín.

A kovácsműhely felépítésére azért került sor, mert Nemes Antal kovácmester – aki már magát is „kovácsmúzeum-alapítóként” tüntette fel – felajánlotta műhelyének tartozékait a község számára, valóban közgyűjteményi céllal. Ennek megfelelően halála után át is került hagyatéka az újonnan felépült műhelybe, de sajnos a szerszámkészlet nem teljes, és még ez, a meglévő is teljesen rendezetlen. Bár azt kell mondjuk, hogy egy kisnemesi portán kissé kontrasztosan mutat egy kovácsműhely, de a kijelölt műemléki környezet, ezáltal a teljesen védett státusz indokoltá teszi, hogy a gyűjteményi egység helyben kerüljön megőrzésre, pótlásra, feldolgozásra és bemutatásra.

17 BELLON 1973. 116.

Bemutatott kiállítóhelyeink közül ez az első, amely az egykori Csonka-Bihar vármegye ma Békés megyéhez tartozó területén van.

Szabó Pál (1893–1970) Biharugrán született szegény-paraszti családban, s itt töltötte gyermek- és ifjúkorát. Legfontosabb, életrajzi fogantatású regényeinek témája az ugrai táj és az ugrai emberek élete. Az emlékházat az író szülőházában, 1987-ben alapították a „ma-

gyar parasztság sorsának leghitelesebb ábrázolója” tiszteletére. A kiállításon az író egykori dolgozószobája és könyvtára látható, eredeti berendezésével és értékes könyvgyűjteményével. Szobra a biharugrai könyvtár előtt áll, sírját egy faragatlan sziklatömb jelzi a Bölönyi utcai temetőben, a Harsány felé vezető út mellett.

Az emlékház portája már első ránézésre nagyban különbözik a többi paraszti portától. Mind az udvar, mind pedig az L-alakú lakóház eltér külső képében az itt megszőkott, hasonló korú társaitól. A többször is átépített, kibővített házat elsősorban szokatlanul nagy, kétszárnyú, hatos osztású ablakai teszik rendhagyóvá. Ez az utcával párhuzamos szárny összesen öt ablakát jelenti, ezeket az író fokozott fényigénye miatt alakították így. Ugyancsak utólagos bővítés eredménye a kiugró, féltetős bejárati rész is, mely gyakorlatilag a dolgozószobája volt. (Egyébként maga Szabó Pál is nagy „mestere” volt a toldozgatásoknak, hiszen 1909-ben édesanyja kőművesinasnak adta, majd az I. világháborút követően, a 20-as években egy ideig szintén a kőművesmunka volt egyetlen megélhetése.) Az épület hátsó, téglaszlopos tornácos szárnya már jóval archaikusabb képet mutat. Itt található egy kisebb szoba, a konyha, a padlásfeljáró és egy kis kamra. Az épületet – külön udvaron elkerítve – kisebb ólak követik. „Disznóól, ahol ott van az udvar végében, a kert kerítésénél, a tájon szokásos anyagból mindkettő. Deszka az ól oldala, cserép a teteje. Tél előtt be szokták ezt rakni leveles kóróval. Ami felfogja a szelet, hideget, s bent tartja a meleget...” – írja önéletrajzában.¹⁸

Amint arra már utaltam, nem csak a ház, hanem a kert is külön említést érdemel, hiszen sűrű vegetációja az író kertész-tevékenységének eredménye. Erről szintén önéletrajzában papírra vetett szavai tanúskodnak a leghitelesebben: „Az utcaajtótól a házig téglajárda volt lerakva, s a járda mellett kelet felől egy sor szőlőlugas. Mathiász Jánosné és Szőlőskertek királynője. A harmincas évek közepén telepítettem én ezt, saját magam

18 SZABÓ Pál: *Minden kör bezárul*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1967. 70.

forgattam meg neki nyolcvan centire a földet. Pompás, szép lugas, sehol sem láttam hasonlót Bihar megyében. S ezzel végképp megszüntettem a régi, sivatagos udvart. A lugasos kert virágot és zöldségfélét is termett, meg aztán ribizlit, egrest, földiepret.”¹⁹

A külsőn túl ugyancsak eltért a parasztitól – természetesen – a berendezés is, mely már a politikus és író polgári életkörülményeit tárja elénk. Az emlékkiállítás lényegében valódi „in situ”, hiszen mindent abban az állapotában látunk, ahogyan az író halálakor maradt, csupán néhány „rendezett” emléktárgy, tabló található benne. Ebben nem kis szerepe van lányának (írói nevén *Bertalan Ágnes*), aki a Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága kezelésében lévő emlékház gondnoki teendőit látja el úgy, hogy közben – ma már csak időszakosan – itt is lakik, így személyesen fogadja az idelátogatót, és idézi fel előtte egészen elevenen egy parasztból lett író mindennapjait, érzéseit, cselekedeteit.

Csökmő – Tájház

(Helyi védettségű) Alkotmány u. 1.

Csökmő műemlékvédelmi szempontból igen hátrányos helyzetű településnek mondható, hiszen jelenleg egyetlen központilag védett műemléke sincs regisztrálva. Impozáns községházájának egésze, neoklasszicista külsejű református templomának pedig belső kiképzése, bútorzata viszonylag kései, a XX. század első évtizedeiben készült, a kor kései eklekticizmusára jellemző stílus-keveredésekkel, ezáltal

egyelőre csak helyi védettségre számíthatnak. Népi építészeti emlékeikkel sajnos még ezeknél is kevésbé gondosan bának a köz, pedig e tekintetben igen sok rejtett kincs-csel rendelkezik a falu. Egyik legkiemelkedőbbként kell megemlíteni a régi bíróházat, melyet 1949-ben államosítottak, majd egy párttitkár „szolgálati lakásává” tettek. A ház talán ennek – gondolok itt arra, hogy a szegénység és a tehetség hiánya „konzerválhat” is bizonyos dolgokat – köszönheti, hogy a teljes porta, a melléképületekkel, illetve a lakóház összes tartozékával együtt szinte érintetlenül megmaradt. Az épületet ma is ez a tulajdonos lakja.

19 Uo. 74.

Az, hogy Csökmön tájház jöhetett létre, szintén nem közösségi, hanem magánkezdeményezés és -befektetés eredménye. A helyi *Nagy-család* még évekkel ezelőtt az önkormányzat rendelkezésére bocsátotta a szülői-nagyszülői örökségként birtokába került ingatlant azzal a szándékkal, hogy a község közösségi célra hasznosítsa azt – lényegében ők már ekkor is tájházra gondoltak. Az újdonsült tulajdonos tehetetlensége és nemtörődömsége folytán azonban a család úgy döntött, hogy visszavásárolja (!) a portát és a házat. Ez 2004-ben meg is történt, ezt követően pedig rögtön hozzáláttak a felújításhoz, valamint a tárgygyűjtéshez. A tulajdonosok segítséget kértek műemlékvédelmi szakemberektől is, melyet korábban már az önkormányzat is megtett, így pontos felmérés és rekonstrukciós terv készült a helyszínről. Az elmondások alapján a ház kora 100-150 év lehet.

A lakóház háromszatú, a hagyományos alföldi típust követve pitvarából nyílik a két egykori szoba. Vályogfalai, valamint mestergerendás tapasztott pórödeme fehérre meszelt, felső szobájának hasábkemencéje – a fedeles kéményekkel együtt – már a rekonstrukció eredménye. Mindkét szoba kemencéje a pitvarból volt fűthető, ma még csak ez a hasáb alakú áll, a hátsó szoba boglyakemencéjének helyreállítása a jövő feladatainak egyike (vakon ugyan, de e kemence szája és ajtaja is megvan még a pitvarban). Különleges érdekessége és értéke a háznak a hátsó szoba felőli ajtó és kemenceszáj közötti szokatlanul nagy, „földig érő”, deszkaajtós falitéka. A falkutatások eredménye azt mutatja, hogy a ház már zárt füstelvezetéssel épült, sem szabadkémény, sem pedig tüzelőpadkák nyomára nem bukkantak. Mindhárom helyiségben helyreállításra került a tapasztott földpadló. „Kakasülős”-szarufás tetőszerkezetén ma hornyolt cserépfedés van, a nádfedés rekonstrukciója még szintén a jövőbeni tervek része. Oromzata mindkét végén deszkázott. Tornácának faoszlopai tetején a Sárretra oly jellemző kifűrészelt díszek vannak, padlója, illetve a kiskapuhoz vezető járda téglaboritást kapott. Ezeket külön is meg kell említenünk, ugyanis a szilárd burkolatoknak ez az egyetlen megengedhető formája, hiszen a többi nem teszi lehetővé sem a belső talaj, sem pedig a falak egészséges vízvezetését, párologtatását.

A lakóház jeles felújítása mellett meg kell emlékeznünk a melléképületekről is. Jelenleg egy négyosztatú, vendégeresztes, deszkakorlátos, cserepes ólépület áll a porta hátsó mezsgyéjén. Ennek állapota igen rossz, de nem menthetetlen. Végében egy új félereztes szín készült, ami átmenetileg a kerti és a nagyobb mezőgazdasági eszközök bemutatására szolgál. A paraszti porta teljes helyreállításakor a többi épületet egészen újjá kell építeni: léces kukoricagóré, istálló, boglyaalakú gabonátárolók, valamint a jelenlegi vaskerítés helyére deszkapalló-, illetve léckerítés.

A kiállítási tárgyak mindegyike helyből gyűlt össze, sőt néhány tárgyat a szeghalmi Sárreti Múzeumból is sikerült „visszaszármaztatni”. A berendezés a századforduló utáni, kissé már polgárosult életformát tükrözi – akár szándékosan, akár a gyűjtés adta lehetőségekhez igazodva, de arányaiban hitelesen. A felső szoba és a konyha berendezése teljes enteriőr, a hátsó szoba még ebben is ideiglenességet mutat, itt most a kamrabeliek és néhány impozánsabb, különálló bútordarab látható.

Bihar egyetlen „magán tájházának” fenntartói a jövőben a település közösségi rendezvényei számára is nyitva tartják a tájház kapuit, az erre való igényt megmutatta a 2005 augusztusában tartott megnyitóünnepség résztvevőinek sokasága is.

Derecske – Tájház
(Műemlék) Nyárfa u. 30.

A – remélhetőleg – leendő derecskei tájház azon kevesek közé tartozik, melyeknek – hangsúlyoznunk kell, hogy szakemberek által történt – kiválasztása és helyreállítása objektív, valódi jellemzőségeken alapuló döntés volt. Leírását Pataky Emőke műemlékvédelmi szakmérnök, területi népi műemléki felügyelő készítette el ekkor: „Lakóháza 1824-ben épült, há-

romosztatú, »kanfaros«, nádtető, oldaltornácos módos gazdaház. A tornácra vasos tömbfaoszlopok állnak. Ez a régi derecskei típus. Kettős pitvarajtájának külső szárnya – a veréce – faragott, egyedülálló különlegesség. A »kisházban« búbos kemence, a »nagyházban« lemeszelve század eleji virágos festés van. Kerítésben álló katonaháza hajdúbihari jellegzetesség. Még megvan a szabadkéménye és a romos búbos kemencéje. Lécdíszes, fakönyöklős tornácáról nagy magtár nyílik. A teljes eredeti porta a gazdasági épületekkel együtt (pelyvás szín, ólak, pincés kamra, ólas kukoricagóré és istálló) – bár öt éve lakatlanul – de még fenn áll. (...) Megmentése fontos és sürgős, hiszen ez a katonaházasa porta Hajdú-Bihar utolsó ilyen típusú műemléke.”²⁰

Lakóháza a Bihari-síkság régi stílusú épületeinek hiteles példánya, katonaháza pedig – tudniillik a település a XVIII. században kötelező katonai beszállásoló központ volt – valódi – Pataky Emőke megállapítását tovább szűkítve – derecskei jellegzetesség, mint minden ilyen, ezt is központi előírásoknak megfelelően kellett megépíteni: a kéthelyiséges épület egyik – tüzelőberendezéssel ellátott – helyisége a katona, a másik – lényegében istálló – pedig a lovak számára készült.²¹ Mindezeket figyelembe véve megmentése és tájházként való kialakítása valóban indokolt.

Először 1999-ben, majd a következő években a belvíz több ízben az Alföldön jelentős károkat okozott, a települések épületállományában is. A tájegységre jellemző hagyományos építési technikával készült, földfalú népi lakóépületek közül ekkor számos komoly károkat szenvedett. Közéjük tartozik e műemlékegyüttes is. 2000 szeptemberében került sor a károk felmérésére és a szükséges helyreállítási munkák meghatározására, melyhez segítséget nyújtott a Debreceni Ybl Miklós Műszaki Főiskola hallgatóinak 1997-ben készített felmérése. 2002-re az épületek állapota annyira leromlott, hogy a fel-

20 PATAKY Emőke: *Derecske, Nyárfa u. 30. – gazdaház katonaházzal*. In: SISA (szerk.) 1999. 66.

21 VARGA 1989. 79.

újítás megkezdését nem lehetett tovább halogatni, így a kezelői jogokat gyakorló Kincstári Vagyonigazgatóság meghívásos pályázatot írt ki a tervek elkészítésére. A munkák elsődleges célja a belvíz által károsodott épületek helyreállítása, lehetőség szerint olyan szerkezeti megoldások alkalmazásával, amelyek hosszú időre biztosítják a házak jó műszaki állapotát. A problémák okának felderítése érdekében mindenképpen szükség volt az épületek alapos felmérésére, a hibák feltárására. Az így felszínre került ismeretek alapján lehetővé vált az épületek építési periódusainak meghatározása, az egykori egységes építészeti megjelenés visszaállítása, az elpusztult pelyvás kamra, gémeskút, kerítés és kapu rekonstrukciója. Múzeumi hasznosítást a lakóház, a katonaház, a „pincés kamra”, az ólas kukoricagóré a helyreállítást követően nyer, az egykori pelyvás kamra rekonstruált épületében gondnoki szoba és a tájház vendégforgalmát kiszolgáló vizesblokk kap majd helyet.

E munkákból jelenleg elkészült a katonaház, a góré, a kút, a leendő kiszolgáló épület, valamint a kerítés és a kapu teljes helyreállítása, ugyancsak befejezési szakaszban van a lakóház felújítása is. A többi gazdasági épület sajnos olyan állapotba került – több teljesen összedőlt –, hogy esetükben teljes rekonstrukcióra lesz szükség.

Tudomásunk szerint a város önkormányzata időszakosan félállásban alkalmazott egy néprajzos muzeológust a berendezési tárgyak gyűjtésére, a kiállító és nyilvántartómunka elvégzésére, de az ő szerződésének lejártával ez megakadt. Remélhetőleg ilyen szakszerű és nagyszabású felújítást követően ez a munkafolyamat is befejezésre kerül, hiszen Derecske részéről városként is, „kistérségi központként” is legalább illő feladat volna egy komplex múzeumi egység létrehozása és fenntartása.

Furta – „Tájház” Templom u. 2.

Mind körülményeit, mind státusát tekintve rendhagyó gyűjteményről van szó, ezért is érdekes és fontos említést tenni róla. Furtán évekkel ezelőtt fogtak – szakköri kereteken belül – helytörténeti és néprajzi ismeretek és tárgyak gyűjtésébe. Az első, puhatolózó kérdésekre a várakozásokkal ellentétben elég sok, je-

lentős helyi értéket képviselő tárgyat ajánlottak fel az iskolának, ekkor született meg a szándék, hogy állandó helytörténeti gyűjtemény legyen belőle. A gyűjtés célja eredetileg az volt, hogy a tárgyakat szemléltetőeszközként beépítik a tanórákba, többek között a rajzórákba. Fokozatos gyarapodással egész tárgygyűjtemények gyűltek össze – többek között a kenyérsütés eszközei, a szőlészet és borászat tárgyi kellékei, mezőgazdasági eszközök, textíliák, bútorok, egész falvédő-sorozat, fényképek, a furtai hímzés darabjai.

A tekintélyes tárgymennyiség elhelyezésére állandó helyet kellett biztosítani, mi több, kiállítóhelyről is kellett gondoskodni.

A kétszobás kis ház az 1920-as években épült a furtai református népiskola iskola-szolga-lakásaként, bár az emlékezet szerint soha nem lakta senki. Használták iskolai raktárként, illetve szertárként egyaránt. Éppen ezért, hogy még egy zárt helyiséget nyerjenek, boltíves, kerekoszlopos tornácát is beüvegezték. Ebbéli funkciója az új iskolaépület elkészültekor és birtokbavételekor szűnt meg. Így ez volt az egyetlen olyan hely, ahol a gyűjteményi anyagot elhelyezhették. Először enteriorkiállításra gondoltak a létrehozók, ám a tárgyak mennyisége és összetétele ezt nem tette lehetővé, csak raktárszerű berendezésre volt mód. Emellett itt tartották a különböző foglalkozásokat (egy ideig még úttörőházként is otthont adott a fiatalságnak). Az épület kb. három évvel ezelőtt áll utoljára rendezett formában, 2004 tavaszán romlott le véglegesen az állapota. A fenntartó önkormányzat az első pályázatot már 2001-ben beadta, azóta is folyamatosan, de sikertelenül próbálkoznak az épületre – az iskolaépülettel egyetemben – felújítási támogatást szerezni. A *Román István*, zsákai építész által elkészített felújítási terv egyébként még akkor elkészült, és készen áll ma is a megvalósításra, ám statikai állapota olyan ütemben romlik, hogy egyre kevesebb az esély a megmentésére. Nád-léc vázú stukatóros födeme a beázások miatt több helyen beomlott, régi szalagcserepei porladnak, töredeztettek, mindez az oka annak is, hogy az egyház nem igényelte vissza.

A tárgyakat időközben letisztították, összecsomagolták és biztonságba helyezték, a „tájház”-at jelző táblát pedig levették a kapuról. Az iskolaigazgató elmondása szerint tervezik egy valódi lakóház tájházként való kialakítását, de ennek ellenére nem szeretnének lemondani az egykori iskolaépületekről, melyek értékes elemei a településképeknek, és hozzátehetjük, hogy az egész környékének is, hisz ilyen jellegű egykori egyházi épületegyüttest már alig találhatunk bárhol is.

Geszt – Arany János Emlékház (Műemléki környezet része) Tisza-kastély parkja

Építészeti szempontból – történetesen az építkezést meghatározó tényezőket figyelembe véve – nem tekinthető szokványos népi építészeti emléknek ez a kis kerti lak, mely a Tisza-család ősi fészkeként számon tartott geszti kastély parkjában áll.

Az 1761 után véglegesen itt letelepedő Tiszák a kamarától udvarházat nem örökölték, lakásról maguknak kellett gondoskodniuk. Az utca so-

rában álló, de a templomhoz közel elhelyezkedő épületek között a vármegyének volt egy kicsinyke háza, amelyben a strázsamester lakott. Azt *Tisza László* elfoglalta, „ott állott, hol most az udvari épületeknek északi oldala van” – írta Nagy Sámuel 1827-ben. A kastély megépülésekor ezt lebontották, helye az udvar részévé vált, majd az udvari konyhát építették oda. Később az új földesúr két taxás telket is megszerzett, amelyek jobb oldali szomszédai voltak, és azok egyikén felépítette a kastélyt, mely – mivel a későbbiekben is csak igen csekély mértékben építették át – ma is a XVIII. század második felében épült vidéki, nemesi, de puritán lakói ízlésének megfelelő, egyszerű kúriák hangulatát idézi. A másikon az angolkertet alakította ki. Valamikor a század második felében még egy telket foglaltak el, a Zsoldos családtól, amelyen a tisztartó háza állt. Az épület-együttes és a park tizenöt hektár területet foglalt el. A XVIII–XIX. század fordulóján s az azt követő években létesített angolkerteket egy már akkor is létező erdőfoltból alakították ki, meghagyva az eredeti faállomány kocsányos tölgyeit, köriseit és juharfaféléit.²²

A parkban álló házikó eredeti funkciójára csak következtethetünk. Az köztudott, hogy a barokk, majd az angol – és az ezeket követő későbbi – tájképkertekhez mindenkori tartozott egy „hűsölő” hely, mely hegyvidéken lehetett többnyire műbarlang, grotta, itt, az Alföldön pedig – a földfalú házak kedvező élettani sajátosságait figyelembe véve – népi lakóházakat imitáló építmény.²³ Ez lehetett a geszti Tisza-kastély parkjában álló „kerti lak” eredeti rendeltetése is, mígnem – rövid időre ugyan – lakóházzá vált, vagyis Arany János 1851-ben néhány hónapig lakott benne, mialatt az ifjú, a poétika iránt igen fogékony Tisza Domokosnak tanította e nemes tudomány fortélyait. Akkori hangulatához éppen illett ez a szerény hajlék, és az azt elrejtő zöldrengeteg, hiszen nem sokkal azelőtt, a szabadságharc leverése után szinte teljes magányba vonult vissza Nagyszalon-tára, ahonnan egykori iskolatársa hívta át e szolgálatra, kiegészítve ezzel az anyagi nehézségekből is régi barátját.

A II. világháború alatt mind a kastély, mind pedig a park súlyosan megrongálódott, a kis kerti ház pedig elpusztult. Az 1950-es évekbeli államosítás óta a kastély a település általános iskolájának ad otthont, így az ennek megfelelő átalakítások nyomán belső tere szinte felismerhetetlenül átalakult, kívülről pedig – mintha nem is lenne az épület része – egyre inkább elenyésznek valamikori felületei. A napjainkra szintén csak romjaiban megmaradt park fáinak jelentős részét a helybeliek az 1944. év végi és azt követő zavaros időkben kivágták: építkezésekhez használták, vagy eltűzelték. A kis kerti lak a sokat emlegetett 1960-as, 70-es évek kezdeményezései folytán, társadalmi összefogással 1971-re születtett újjá, ekkor vált lényegében kis emlékmúzeummá. Az épület vályogfalú, kontyolt nádfedélű, egyetlen helyiségébe egy ajtó és két kisebb ablak nyílik. Ahogyan arról Mészöly Géza rajza tanúskodik, az eredeti lak teteje magasabb, hegyesebb volt, ablakait pedig kívülről egyszerű, ácsmunkájú spaletták zárták – igazolva a romantikus indíttatású építést. Az arányaiban kissé tévesen kivitelezett, de mindenképpen di-

22 Ld. KERESKÉNYI Miklós–K. CSEH Edit: *Geszt.* (Szerk.: ERDMANN Gyula) Száz magyar falu könyvesháza. Budapest, é. n. (2000)

23 A kérdéssel kapcsolatban részletes tájékoztatást nyújt a *Műemlékvédelem* folyóirat XLVII. évfolyama (2003) 3. – tematikus – számának néhány tanulmánya: ALFÖLDY Gábor: *Történeti kertjeink védelmének aktuális kérdései.* 153–169.; KISS József: *Kastélyparkok, történeti-tájépítészeti helyreállítások részletkérdéseiről.* 181–185.; GOODCHILD, Peter: *Történeti kertek és parkok értékelése – az angol elmélet.* 213–218.

cséretes újjáépítés eredménye építészeti szempontból kevésbé, kultúrtörténeti értékét tekintve azonban annál jelentősebb gyöngyszeme a Maradék-Biharország gazdag múltját és kultúráját őrző és bemutató kiállítóhelyeknek.

Hencida – Kovácsműhely (Magántulajdon)

A furtai kiállítóhelyhez hasonlóan a hencidai kovácsműhelyhez is hozzá kell ragasztanunk – remélhetőleg csak átmenetileg – az „egykori” jelzőt. A faluszélen álló műhely – lakóházával együtt – a XIX. század második felében épülhetett, azóta is a Bunyik család leszármazottainak tulajdonában van. A csonkakontyos, de már cse-

repes, vályogfalú, beüvegezett tornácú lakóház a főút felé néz, udvarának bejárata viszont a kis zug oldalán van, melynek sarkán a porta áll. A kovácsműhely a szép arányú, ácsolt betétes kiskapu és deszka-nagykapu jobb oldalán épült fel, a patkolószín és a műhelybejárat – az álmosdi műhelyhez hasonlóan – az udvarra néz. A kis saroktelek lényegében így két részre oszlik, melynek tengelyét a kapu vonala jelenti. A nagykapun betérők jobbra tudtak a műhely felé fordulni, bal oldalt, a ház előtt pedig kiskert volt. Határvonalként a még meglévő kút, és az egykori pompázatosságát még ma, elburjánzott állapotában is mutató szőlőlugas adta.

A műhely még meglévő eredeti ajtaján belépve szemközt a munkateret két részre választó félfal bal oldalán, lényegében a sarokban áll – és pusztul – a kisméretű bőrfűjtató, jobb oldalán pedig a beépített tűztér, a falra erősített szikrafogóval. Mellette, a jobb sarokban szintén megvan még az eredeti munkaasztal. Nagyjából ennyi, ami az összes tartozék közül megmaradt a helyiségben. A falon egy fényképekkel illusztrált tábla hirdeti, hogy a néhai *Bunyik Ágoston*, *Bunyik Lajos* és *Bunyik László* egykori műhelyében járunk. Ma már népi építészeti jellegzetességnek számít a műhely tetejét borító cement-cserép, melyet a környéken több faluban is készítettek, a legközelebb a pocsjai *Mózer-féle fa- és építőanyag-telepen*.

A tulajdonosok felajánlása nyomán, a községi önkormányzat megkeresésére a Bihari Múzeum munkatársai a műhely összes tartozékát, szerszámát a 90-es években megtisztították, konzerválták, lehetőségeik szerint restaurálták is, a falu előljárósága pedig megtette ugyanezt az épülettel, így az megnyílhatott a látogatók előtt. Rendszeres látogatók voltak itt a Bihari Honismereti Táborkapcsolatok csoportjai is, de utoljára 1995-ben jártak itt. Azóta a szakemberek figyelme elterelődött a kiállítóhelyről, a múlt év, 2005 nyarán kellett

szembesülnünk az újból áldatlanná vált helyzettel. Arról tájékozódhattunk, hogy az utolsó kovácmester özvegye 2003-ban lányához költözött, melyet követően állandósultak a betörések, dúlások mind a lakóházban, mind pedig a műhelyben, ezért az örökösök a kiállított tárgyak közül, amit csak mozdítani tudtak, biztonságba helyeztek – számunkra ismeretlen helyen. (Nem tudjuk, ez mikor történt, annyi viszont bizonyos, hogy a kéktúra-útvonaljelzéssel is ellátott műhelyt a legfrissebb, tehát a 2000 utáni turisztikai kiadványok már nem jegyzik.) Ma már csak a belső ajtót kinyitva, a vasrácson át bekukucskálva láthatjuk, hogy az épület gyakorlatilag lomtár, a berakott tárgyak között felfedezhetünk egy-két jelentősebb méretű néprajzi tárgyat is (ácsolt gabonás hombár, gyékénytiloló stb.).

Reményünk és javaslatunk a község számára nem lehet más, mint amit Álmosd kapcsán is elmondtunk: az egész portát kompletten kellene megmenteni és bemutatni az utókornak. Így, ránézésre is reálisnak tartható egy XX. század eleji állapot rekonstrukciója.

Miután három kovácműhelyt is sorra vettünk, indokolt nyomatékot adni e mesterség bemutatása fontosságának, hiszen a tsz-rendszer kiépülésétől, illetve a mezőgazdaság gépesítésétől kezdődően lényegében visszaszorulóban van a mezőgazdasági és a patkólovács munkája. Akik pedig ma is folytatják, új eljárásokat, technológiai folyamatokat, korszerű eszközöket alkalmaznak, melyek egyre inkább kiszorítják a hagyományos kovácsolást. Az alapműveletek és a legfontosabb szerszámok azonban évszázadok óta változatlanok, mivel a modern eszközökkel nem – vagy csak részben – helyettesíthetők. A kovácmesterség kutatásának, a még élő emlékezet lejegyzésének, valamint a gyakorolt eljárások és eszközkészletek számbavételének és lehetőség szerinti bemutatásának tehát ma is nagy jelentősége van.

Hencida kapcsán meg kell említenünk egy, az egykori református iskola épületében szintén a 90-es évek elején rendezett néprajzi, helytörténeti, iskolatörténeti kiállítást, ami ellenben még működik. Célszerű volna e két kiállítóhely tulajdonviszonyainak rendezése, működtetésüknek összehangolása, hiszen csak egy út választja el őket egymástól.

Hosszúpályi – Tájház (Műemlék) Nagy u. 13.

Hosszúpályiban igen alapos, több évtizedes helytörténeti, valamint néprajzi gyűjtőmunka előzte meg az állandó kiállítóhely létrejöttét, amely éppen húsz esztendeje, 1986. április 18-án nyitotta meg kapuit. Kezdeményezője *Bódi István* helytörténeti kutató – tanár, iskolaigazgató, könyvtárvezető, valamint több ízben községi elöljáró is – volt,

aki már a 70-es években indítványozta a MAB-nál a tájház épületének védelmét és felújítását, melynek eredményeként 1986-ra el is készült a helyreállítás.

1880 körül épült a háromszatú ház vályogból, elől-hátul csonkakontyos nádfedellel. Függetlenül deszkázott oromzatát fűrészelt díszű deszkák szegélyezik, tornácát egyszerű faoszlopok tartják, mellvédje „babafejes” díszítésű, mely megoldás tornácokon nem jellemző, jelen esetben is téves rekonstrukció eredménye. Korrigálása igen egyszerűen kivitelezhető, hiszen a lécmellvédek általános formájára szerencsére még számtalan példa fellelhető a településen és a környéken egyaránt: a lécezés külső oldalán alul-fölül deszkapárkányt, tetejére pedig deszkaönnyöklőt kell tenni, mely utóbbit lényegében a felső párnafa tartja. Teljesen helyénvaló ellenben ugyanez a lécezés a kerítés előkerti részén, ami így áttörtségével sejtetni tudja a mögötte lévő ház teljes arányait. Fedeles kiskapuját a legelterjedtebb, a két szembeforduló kigyó motívumából leegyszerűsödött deszkaív díszíti. Szabadkéményes konyhájából fűthető mindkét szobájának búbos kemencéje, de ezek mellett külön tűzhelyet is építettek. A füst közvetlenül a deszka-kéménybe áramlik. Ezen építészeti elemek hiteles helyreállítása tette indokolttá az épület műemléki védelmét, noha bizonyos aránybeli eltérések (főként a tetőszerkezet magassága) is felfedezhetők.

A lakóházat követő, ugyancsak nádfedeles gazdasági épület kétosztatú: kamra-istálló. Ajtai fölött téglából kirakott boltív, melynek piros színűre történt kihúzása kissé direkt, eredetileg minden ilyen a fallal homogén, fehér meszelést kapott. Mindkét gazdasági helyiség a talpfás faoszlopokon álló tornácról nyílik, amelynek végében, az istálló kis ablaka alatt gabonás hombár áll. Ezt az épületet egy deszkafalú, elől nyitott kocsiszín követi, majd egy újonnan, téglából épült, hódfarkú cseréppel fedett kettős osztású, sátor-tetős épület következik, melynek egyik fele kétszintes baromfiól, másik oldalában pedig árnyékszék van kialakítva. A telek felső részét egy keresztben álló téglalábas, léces ólasgóré – melynek kettős osztású korlátja a kert felé fordul –, illetve léckerítés és kapu zárja. A góréval átellenben deszkaívájú gémeskút található, mely mezsgyén való elhelyezkedése is utal a porta korábbi hosszanti megosztására. Előtte, egészen az utcai kerítésig az egykori bihari portákról elmaradhatatlan egy sor szőlő lugasa húzódik. A kiskaputól a tornác verécéjéig téglajárdán juthatunk el. A lakóházat az elmúlt év, 2005 során felújították: kijavították, kimeszelték falait, újrafestették a nyílászárókat, kicserélték mindhárom helyiség és a tornác tapasztott földpadlóját, továbbá megjavították a tető nádazását is. Emellett téglából vízvetőket raktak ki körben a falak lábazatánál, a további esővíz-elvezetést pedig kavicságy kialakításával biztosították.

Az 1986-ban megnyitott kiállítás a lakóház mindhárom helyiségét, valamint a kamrát és az istállót érintette, ezt állították vissza a ház múlt évi felújítása után is. A sorosan elrendezett lakószoba, valamint a szabadkéményes, berakott tűzhelyes konyha teljes enteriőr, az „alsó ház” pedig még az alapító által összeállított vitrines helytörténeti kiállításnak ad helyet. Némi finomítás után az enteriőrök hitelessége igen kiváló lehet, mindenképpen fel kell hívni a figyelmet a konyha „tárgysorozataira”, tehát a többdarabos vasaló- és mozsárkészletre: elegendő lenne egyet-egyet a kiállításban hagyni belőlük, hiszen a berendezés úgy válna valóban hiteles enteriőrre, ha mindenből annyi lenne kiállítva, ahányat valóban használtak egy háztartásban. A kamra berendezése szinte teljes, minden időszakosan használt háztartási és feldolgozóeszköz, berendezés megtalálható ben-

ne. Az istállóban megtalálható a jászol, mellette az állattartás néhány eszköze, valamint itt vannak elhelyezve a kerti és a kisebb földművelő szerszámok is.

Akkor a községi tanács kezelésében állt, később az önkormányzat közvetlen fenntartásában működött, jelenleg a Bem József Művelődési Ház intézményi része. Muzeológiai szempontú rendezése folyamatban van, az intézmény 2005 őszén bízott meg néprajzos szakembert a munka elvégzésével. A 20 éves fennállás megünneplése 2006 szeptemberében esedékes, a hivatalos megemlékezésekre a *Magyarországi Tájházak Szövetsége* negyedik, itt megrendezendő országos találkozójának alkalmával kerül majd sor.

Kismarja – Tájház (Helyi védettségű)

Tájházaink közül a kismarjai képviseli egyedül a bihari nagygazdaházak széles körét, mely tény még kiemelkedőbbé teszi elkészültének értékét. Emellett az is rendhagyó – sajnálatosan –, hogy a helyi kezdeményezésű tájházak, és portájuk történetének felkutatására ilyen alaposan kerüljön sor, mint jelen esetben. Éppen ezért indokoltnak tartjuk – mintegy példaként is – közre-

bocsátani azt a történeti összefoglalást, melyet az idelátogatók is elolvashatnak belépőtükör: „A porta több mint 300 éven át a Sajó család tulajdona volt. A Sajó család neve Kismarjában először 1675-ben bukkan fel. Ekkor Sajó János már főbíró, tehát valószínűleg több évtizeddel korábban, a hagyomány szerint Erdélyből jöttek a »városba«. 1700 előtt még hozzá tartozott a szomszédos telek, nyugat felől pedig egészen az ekkor még vízzel telt érig ért, ahonnan csónakon lehetett átmenni a még lakatlan Szigetkertbe. A telek mintegy két holdat tett ki. Az 1700-as évek elején már két-, később 8-10 ágra szakadt a család. Ezt a portát 1704-től II., majd III. (1746–1798) és (1774–?) Í. Sajó János örökölte, akinek azonban 1847-től már osztolni kellett a telken legfiatalabb testvérével, Í. Sajó Sándorral, aki ekkor kötött házasságot Hőgye Sárával. Ekkor a telket hosszanti irányban két részre osztották. A most látható ház valószínűleg az ő idejében épült. Ettől kezdve még három Sajó Sándor örökölte a portát. II. Sajó Sándor 1848-ban született, s 1875-ben vette feleségül Nagy Esztert. Fiuk, III. Sajó Sándor 1878-ban született, s 1902-ben vette feleségül Halász Máriát. Nekik két gyerekük volt: IV. Sajó Sándor (1903–1974), aki 1926-ban vette feleségül a gáborjáni Varga Ilonkát (1910–1994),

és Sajó Mária (1905–1984), aki 1923-ban feleségül ment a gáborjáni Varga Gyulához (1899–1974). Varga Gyula 1923-ban Kismarjába költözött, így a Sajó portát ismét feladni kellett. Az ősi ház Sajó Sándornak maradt, s a telek nyugati felén Varga Gyula egy teljesen új portát épített fel. Ezt a telekrészt 1960-ban a Bocskai Termelőszövetkezet vette meg, akitől a közelmúltban a kismarjai önkormányzat tulajdonába került. Az ősi portán álló öreg házat 1994-ben Dr. Varga Gyula örökölte, aki 1924-ben maga is ebben a házban született. A házat tőle a helyi önkormányzat 2000. június 30-án megvásárolta és felújította.

A jelenlegi, az 1840-es években épült házat egy régebbi, kisebb, talán a 18. század második felében készült ház alapjaira építették. Eredetileg a ház falai döngölt agyagból készültek, melyet a többszöri felújítás során itt-ott téglával kiegészítettek. Az eredeti ház még nádtetős volt, de már a jelenlegi klasszicista stílusú épület, a ma is meglévő ácsszerkezettel cseréptetőt kapott. Ekkor épült a boltozott kémény is, de a konyhában az első világháború előtt még nyílt tüzelőberendezés, majd egészen az 1950-es évekig beépített vályog tűzhely volt. A jelenlegi kemence 1940 körül épült. A ház eredeti beosztása két szoba, konyha, kamara, pince volt. A nagyszobát az 1950-es években fűtési takarékoság miatt választották el.”

A külsejében klasszicista kiképzésű, téglatornácós ház lakórészének leírása szinte teljes, de hangot kell adnunk néhány apró észrevételnek. A felsőszoba kettéválasztásakor nem csupán egy falbetét megépítése történt, hanem a helyiség eredeti gerendás mennyezetét stukatóros fődémre váltották. A négy lakóhelyiségen kívül a házhoz tartozik még – egyvégtében – egy nagy magtárhelyiség, melyből egy kisebb kamra és a padlásfeljáró nyílik, valamint a ház végében a téglával kiboltozott pincelejárát. Sajnálatos módon a ház végénél a jelenlegi porta is véget ér, ugyanis a többi részét a szomszédos – ugyan-csak az önkormányzat tulajdonában álló – napközi otthonhoz csatolták át. Így nincs lehetőség a teljes gazdaporta rekonstrukciójára, mely megvalósulásával Kismarja tájházában egyedülálló lenne Biharban a nagygazda-életmód bemutatásában.

Berendezését, kiállítását tekintve azonban már inkább falumúzeumnak tekinthetjük, mint tájháznak, hiszen a nagyszoba – az 1940–50-es évek világát idézve – és a konyha egészen egységes enteriőrje mellett a kis „csonkaszobában” a falu történetének néhány dokumentuma, illetve nagy szülőiteinek emlékkiállításai láthatóak, a hátsószobában pedig egy nagy, működtethető szövőszék mellett néhány reprezentatív bútordarab, illetve helyi képzőművészeti alkotások kerültek elhelyezésre. A magtárban egykori munkaeszközök, szerszámok, háztartási kellékek sorjázhatnak a lehetőségek szerint elhelyezve, be kell vallanunk, ezek közül többnek a hiányzó gazdasági épületekben volna a helyük.

Kismarján több lehetőség is kínálkozik még tárgygyűjtésre, az adakozókedv szinte töretlen, talán szorgalmazni kellene a porta teljes újjáépítését, valódi egységének rekonstrukcióját.

Létavértes – Szőlőspajta
(Műemlék) Nagyléta-Mosontakert

Az Érmellék településeinek XVIII–XIX. századi háttérképein már jól kivehetjük a kisebb-nagyobb kerítéssel mind a beltelkektől, mind pedig a határ többi részétől jól elkülönített zártkerteket. Az így elkerített, szőlővel beültetett zártkertek elnevezése vidékünkön „hegy” vagy „szőlőskert”.²⁴ A *garágygával, sövénykerítéssel* jól elkülönített kertek a raj-

tuk álló szőlőbeli építményekkel, a *szőlőspajtákkal* egész – faluszerű – házsorokat alkottak, melyek épületei az egykori lakóház-építés gyakorlatát és képét idézik fel előtünk, megőrizve több archaikus építészeti technikát és megoldást a lakóter-kialakítás, a tüzelőberendezések és a füstelvezetés tekintetében éppúgy, mint anyagfelhasználásban és szerkezet-alkalmazásban. Ezen túl természetesen egy gazdálkodási szisztéma megtestesítői, így az is látszik, hogy az épületek elsődlegesen nem az emberi lakásra, hanem a kertbeli munkaeszközök tárolására használatosak, a tulajdonos itt tartózkodását többnyire csupán néhány a faluból „kikopott” bútordarab szolgálta. Mindazonáltal egy olyan sajátos életmód hű tükrői, mely bemutatása fontos és jelentős feladata néprajzi muzeológiánknak. Ez esetben a helyben történő megőrzésre még nagyobb hangsúlyt kell fektetnünk, hiszen itt az épületet körülvevő kertnek még nagyobb a jelentősége, mint falubeli lakóházaink esetében, úgy is mondhatnánk, hogy itt „nem a háznak van kertje, hanem a kertnek van háza”. Így lehetőség nyílik az érmelléki szőlő- és borterme-lő gazda technikai körülményeinek bemutatásán túl a termesztett növényvilág életben tartására is, mely egyébként minden egyéb tájház esetében is nagy hangsúlyt kellene, hogy kapjon. A szőlőtermesztés fajtagazdagságán túl az érmelléki kertekben jelentős volt a szőlősorok közé, illetve végében helyet kapott szilva-, alma-, kajszai- és őszibarack-, körte- és diófajták, valamint a pöszméte, a ribizli, a cseresznye és a meggy, illetve a jellegzetes képet nyújtó lopótök és tojástök, melyeket nem ritkán a fákra futtattak fel. A lopótök szerves része volt a borászatnak, hiszen lopó készült belőle, a tojástök – melynek neve ugyancsak beszédes – tojástartó kupujkók készítésére szolgált.²⁵

Ezen igényeket felismerve a Műemlékvédelmi Hivatal 1996-ban már a létavértesi Kossuth-kertben védetté nyilvánított és helyreállított egy 1896-ban épült, kétosztagú, vályogfalú, nádtetes, szabadkérményes, fatornácós szőlőspajtát, melyben a tervek szerint a település önkormányzata szőlészeti múzeumot rendezett volna be. Ennek hasznosítási

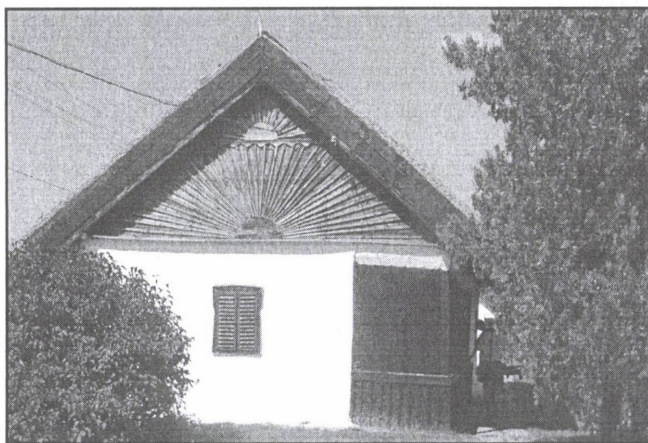
24 VARGA 1976. 7–8.

25 VARGA 1976. 16–17.

iránya később aztán igen messzire került a múzeumi kiállítóhelytől, ám a Hivatal, terveitől nem tágitva a mosontakerti Átok-dűlőben e célra egy másik pajta kiválasztását kezdeményezte. Ez a terület építészetiileg igen látványos, talán még hitelesebb képet nyújt, mint a Kossuth-kert. Az újonnan kiválasztott épület ugyancsak kétoszlatú, vályogfalú, tört tornáca szintén faoszlopos, nádazott fedele kontyolt. Eredeti ácsbokos és ácsbetétes ajtai, valamint apró, keresztosztású ablakai a legkorábbi időkől megmaradt példányok közé sorolják. A dűlőút felé néző „ház” után következik a kamra, a tornácról pedig pincejárata nyílik, mely az épület hosszában végignyúló borospincébe vezet. A kert külön értéke, hogy a fentebb említett növényfajták is igen szép számban megvannak még benne. A múzeumi kiállítóhely kialakítása remélhetőleg nem várat sokat magára, mely – az álmosdi emlékház pincéje kiállításának lebontása miatt is – az egyetlen érmelléki szőlészeti kiállítás lenne napjainkban.

*Nagyrábé – Tájház
Nádasrét utca*

A művelődési ház 1963-as létrehozásakor annak igazgatója egyik legfontosabb jövőbeli tevékenységéül a néprajzi értékek megőrzését tűzte ki. 1965-ben adtak ki egy felhívást, melynek eredményeként a helyi lakosok több száz tárgyat vittek be a művelődési házba. Ezt követően épült fel – Szűcs Sándor tervei alapján – az intézmény udvarán egy nagyrábéi

középparaszti lakóház mintájára, annak kibontott építőanyagait is felhasználva az ezek bemutatására szánt épület. Sokáig nem felelt meg sem az építészeti, sem pedig a muzeológiai követelményeknek, így végleges átadására csak 1993-ban, a hiányosságok és hibák korrigálása után kerülhetett sor. A ház berendezésében a debreceni Déri Múzeum munkatársai – elsősorban Varga Gyula – vettek részt. Mivel a tárgyak azóta is folyamatosan gyűlnek, a kamra helyiség raktárként való kialakítása vált szükségessé. Kiállításként a pitvar és a szoba enteriőrjét alakították ki.

A vályogfalú, nádfedele, egyszerű nyeregtetős lakóház padlasterének mindkét végét napsugaras mintázatú, fűrészelt díszítésű deszkaoromzat zárja. A szoba egyetlen ablakán zsaluzott spaletta biztosítja a sötétítést és a szigetelést. A faoszlopos, deszkaámbitusos tornác a pitvar végéig húzódik, ezt követően a kamra kiszélesedett fala töri meg azt.

Bár az épület kivitelezése igen szakszerűnek tűnik, belső megoldásait tekintve itt-ott megkérdőjelezhető a „használhatóság”. Történetesen a tüzelőberendezések – kiváltképp a konyha berakott tűzhelyeinek – rekonstrukciója tűnik csupán formainak, működésképtelennek. A két kiállító-helyiség berendezése igen gazdag, és ha megoldódnának a raktározás problémái, nagyon is fontos volna a kamra enteriőrszerű kialakítása is. A komplex életmódkialakítás megvalósításának viszont nagy gátja, hogy a gazdasági épületek, illetve egy teljes porta bemutatása az áttelepítés, vagyis egy közintézmény udvarán történt újraépítés folytán nem kivitelezhető.

2003-ban épült fel egy új, szegényparaszti lakóház, egy helyi épület másolataként. Ennek építészeti megoldásai még inkább bizonytalanná teszik a hitelesség kérdésére adható válaszokat, ám ezzel a fenntartónak nem kiállítóhely kialakítása a célja, így ettől akár el is tekinthetünk. Berendezése még folyamatban van: új bútorokkal ellátva gyerekcsoportok és más érdeklődők számára, kézműves-foglalkozások tartására alkalmas alkotóházat kívánnak benne kialakítani. A kezdeményező és a finanszírozó mindkét esetben a helyi önkormányzat.

Pocsaj – Tájház

(Műemléki védelme folyamatban) Árpád u. 103.

Pocsaj községben első alkalommal az 1970-es évek derekán kezdett néhány lelkes, a hagyományos paraszti életmód és annak tárgyi eszközei iránt elkötelezett helyi pedagógus gyűjtőmunkába, mely elsősorban a tárgyakra, valamint a település és lakóinak történetéről számot adó dokumentumokra, emlékekre irányult. Öt év alatt közel 300 tételes együttes jött

létre, mely zömmel néprajzi tárgy volt (a természeti és paraszti gazdálkodás eszközei, bútorok, berendezési tárgyak, a háztartás eszközei, szakrális kisemlékek stb.) A gyűjteményből időszakosan tematikus kiállításokat rendeztek az 1988-ig működő Művelődési Házban. Miután ezt véglegesen bezárták, hivatalosan megszűnt a pocsaji közművelődés intézményi formája, illetve az életveszélyessé vált épület eladásával állandó helyszíne sem maradt. Így az időszakos kiállítások helye, s egyben a gyűjtemény raktárépülete is megszűnt. Ekkor az általános iskola egy üresen álló raktárába kerültek át a tárgyak, de mondanom sem kell, ennek állapota és minősége a legkevésbé sem felelt meg a műtárgyvédelmi szempontoknak. Ekkor kezdett el érlelődni egy végleges kiállítóhely, fa-

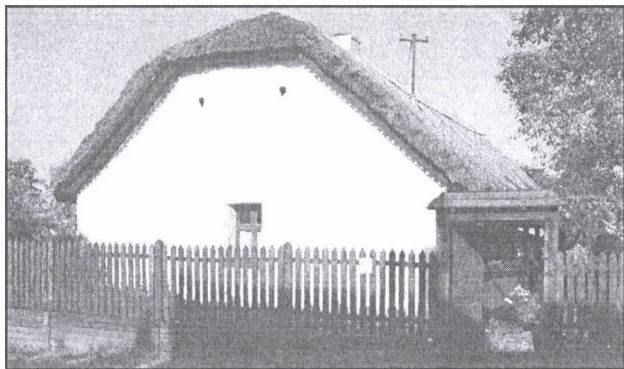
lumúzeum vagy *tájház* létrehozásának a gondolata, mely helyet adhatna az összegyűjtött tárgyaknak, mi több, hiteles, „eredeti” környezetben tudnák bemutatni azokat. Ez a kezdeményezés éveken keresztül – az akkori helyi előljárók hozzáállása folytán – eredménytelen maradt, így az összegyűjtött tárgyak végleg a raktár mélyére kerültek.

2002-ben megújult a település önkormányzatának személyi összetétele, új vezetők, új képviselők léptek hivatalba, akik közül többen – az új polgármester támogatásával – aktív közművelődési munkába kezdtek. Több rendszeresített rendezvény, a hagyományápolásra irányuló tevékenység megszervezése mellett ismét felmerült egy állandó néprajzi és/vagy helytörténeti kiállítás létrehozása is. 2004 januárjában vásárolta meg az Árpád utca 103. szám alatti, 1856-os építésű lakóházat és portáját az önkormányzat az azal a határozott céllal, hogy abból tájházat alakít ki. Ezt a döntést több szándék is befolyásolta. Ezek egyike természetesen a 70-es években elkezdett, majd félbemaradt értékmentő és hagyományápoló munka felelevenítése, folytatása, valamint hogy Pocsaj múltjának tárgyasult értékei helyben kerüljenek megőrzésre és bemutatásra.

A vert falú, nádfedeles, háromszatú lakóház nyári konyhájával, góréjával, kerítésével jelenleg felújítás alatt áll, ezek mellett egy kétosztatú hidasól kerül áttelepítésre a Rákóczi utcából, majd az épületek berendezése után állandó kiállításként az 1940-es évek életmódját bemutató enteriőr fogadja a látogatókat. E korszakolást a lakóház jelenlegi építészeti megoldásai, illetve a nyári konyha 1942-es építési dátuma teszi kizárólagosan lehetségessé. Ugyancsak ekkor került a konyha eredeti szabadkéménye helyére sípkémény, valamint ekkor kapott a helyiség stukatóros síkfödémet. Egy évvel később választották le a faoszlopos tornác végéből a kis kórópatics-falú kamrát, illetve zárták le vályogfallyal a tornác utcafrontra néző végét. Jelenleg legfontosabb feladat az 1990-es években egyszerű nyeregtetűvé alakított tetőszerkezet rekonstrukciója, „visszakontyolása”, az elsőszobai kemence sárpadkájának kiegészítése, illetve az ehhez „ragasztott” berakott tűzhely helyreállítása, majd a ház berendezése, ami a század első felének szegényparaszti életmódját lesz hivatott bemutatni. A fenntartó és a kialakításban résztvevők szándékai és előirányzata szerint a tájház 2006 októberében nyithatja meg kapuját, központi műemléki védelme a KÖH debreceni munkatársainak, elsősorban Pataky Emőkének a jóvoltából jelenleg már folyamatban van, várhatóan az építészeti rekonstrukciók elvégzése után válik véglegessé.

Szentpéterszeg – Tájház
(Műemlék) Dózsa György u. 1.

ta az épületet. Ekkor felhívást tettek közzé a faluban, mely nyomán szép számmal gyűltek össze már rég feledésbe merült használati tárgyak a helybeliek padlásairól, kamráiból a gyűjtemény részére. Az adományok beérkezése azóta is folyamatosan történik. A tárgyak gyűjtésében és a ház berendezésében több ízben részt vettek a Bihari Honismereti Táborok néprajzi szakcsoportjának tagjai is. A csonkakontyos, faoszlopos tornácos, háromszatú zsellérházat 1996-ban nyilvánították központilag védett műemlékké.

Az első szoba párhuzamos elrendezésű, a jobb oldalon két ágy, egyetlen utcafronti ablaka alatt komód, fölötte tükör, bal oldalon két szekrény, a háromszatú ház hátsó szobája Nagyrábéhoz hasonlóan raktárként funkcionál. Talpfás faoszlopos tornácáról nyílik a pitvar, illetve konyha, amely berakott sárpadkájával és tűzhelyeivel szintén hiteles képet mutat. A házhoz toldva épült épületrészben kapott helyet a keresztosztású kamra, melynek tornácán kerek kukoricadaráló áll.

A melléképületek számára már összegyűjtötte az önkormányzat az építőanyagokat, az egykori épületek mintájára kívánják rekonstruálni valamennyit. Egy cementcseréppel fedett négyosztatú ól ma is áll, ezt követné majd a szénásszín.

A szentpéterszegi tájház mind berendezésében, mind általános állapotát tekintve a térség, sőt a megye – mint ahogy már megfogalmazzuk – legrendezettebb tájházai közé sorolható, a hosszú távú tervek, illetve a folyamatos bővítés, a róla való gondoskodás tekintetében pedig példaadó is lehet mindannyiunk számára.

Irodalom

ANDRÁSFALVY Bertalan: *A tájház vagy falumúzeum*. Honismeret, 1975. III. évf. 4. sz. 9–14.

ANGYAL László András: *A Hajdú-Bihar Megyei Műemléki Albizottság négy évtizede*. Debrecen, 1998.

BELLON Tibor: *Egy bajomi kisnemesi porta élete*. In: DANKÓ Imre (szerk.): *Bajomi Krónika. Néprajzi és helytörténeti antológia Szűcs Sándor 70. születésnapjára*. Biharnagybajom, 1973. 110–122.

CSERI Miklós–BERÉNYI Marianna: *A tájházak létesítésének, működtetésének és berendezésének tapasztalatai Magyarországon*. Magyar Múzeumok, 2001. 7. évf. 3. sz. 24–26.

- DÁM László: *A Sárrét népi építkezése*. In: SZÖLLŐSI Gyula (szerk.): *Hajdú-Bihar népi építésze*. Debrecen, 1979. 235–266.
- GAÁL Péter: *Múzeumok műemlék épületekben és környezetben*. In: *Múzeumi Közlemények*, 1983/2. sz. 11–84.
- IKVAI Nándor: *Falumúzeum*. Hajdú-Bihar Megyei Helytörténeti Kiadványok I. Debrecen, 1961.
- KÜCSÁN József: *A tájházak hiteles berendezése – a sikeres működés kulcsa*. *Tájházi Hírlevél*, 2003. I. évf. 4. sz. 32–39.
- RÁCZ Zoltán: *Gáborján, Hencida és Szentpéterszeg építészeti értékei*. In: Uő. (szerk.): *Örökségünk – Gáborján, Hencida, Szentpéterszeg*. Bihari falvak I. Debrecen, 1996. 43–72.
- SÁNDOR Mihályné: *Egy régi berettyóújfalusi ház történetéről*. In: *A Bihari Múzeum Évkönyve* I. 1976. 277–284.
- SÁPI Lajos: *Műemlékek Hajdú-Bihar megyében*. In: SZÖLLŐSI Gyula (szerk.): *Hajdú-Bihar műemlékei, irodalmi emlékhelyei, népművészete*. Debrecen, 1972. 55–188.
- SISA Béla (szerk.): *Népi műemlékek – nemzeti örökségünk*. A Sóstói Múzeumfalú Kiskönyvtára 5. Nyíregyháza-Sóstófürdő, 1999.
- SZABÓ István: *Parasztpolgári építészet a városképben*. In: NOVÁK László–SELMECZI László (szerk.): *Építészet az Alföldön II*. Nagykőrös, 1989. 189–199.
- SZILÁGYI Miklós: *Bevezetés a néprajzi muzeológiába*. *Néprajz Egyetemi Hallgatóknak* 30. Debrecen, 2003.
- SZILÁGYI Miklós: *A „kismúzeumok” problémái (Egy előadás cikké formált változata 1973-ból)*. Rálátás VII. 2006. I. sz. 4–8.
- TAAR Ferenc: *Irodalmi emlékhelyek Hajdú-Biharban*. In: SZÖLLŐSI Gyula (szerk.): *Hajdú-Bihar műemlékei, irodalmi emlékhelyei, népművészete*. Debrecen, 1972. 259–276.
- VARGA Gyula: *Az érmelléki szőlőkultúra*. *Bihari Dolgozatok – A Bihari Múzeum Közleményei* 3. (Szerk.: HÉTHY Zoltán) Berettyóújfalú, 1976.
- VARGA Gyula: *A bihari síkság népi építkezése*. In: SZÖLLŐSI Gyula (szerk.): *Hajdú-Bihar népi építésze*. Debrecen, 1979. 191–234.
- VARGA Gyula: *A falusi lakóházak stílusváltozatai Hajdú-Bihar megyében*. In: NOVÁK László–SELMECZI László (szerk.): *Építészet az Alföldön II*. Nagykőrös, 1989. 71–85.
- VARGA Gyula: *Népi építkezés*. In: ANGYAL László András (szerk.): *Hajdú-Bihar évszázadai*. Debrecen, 2000. 89–109.
- VIGA Gyula: *Néhány gondolat az újabb tájházak kapcsán*. Rálátás I. 2000. 3. sz. 8–12.

István Kolozsvári

CHANCEN UND MÖGLICHKEITEN UNSERER DENKMÄLER DER VOLKSARCHITEKTUR – REGIONSHÄUSER IN BIHAR

Nach dem 2. Weltkrieg wurde in Ungarn der gesetzliche Schutz von Volksdenkmälern verwirklicht, wozu von der Regierung auch staatliche Unterstützung gewährt wurde. Dies und die stärker werdenden Heimatkundebewegungen lösten eine Welle von Regionshausgründungen aus. Nach Bihar kam diese Welle mit einer kleinen Zeitverschiebung, doch entstanden in den letzten 20 Jahren auf dem gegenwärtigen ungarischen Gebiet von Érmellék, Bihari Síkság und Bihari Sárrét in insgesamt 9 Wohnhäusern, 5 Geburts- oder Wohnhäusern einstiger Berühmtheiten in Bihar – Schriftsteller, Dichter, Gelehrte – sowie in 4 thematischen Einheiten (3 Schmieden und 1 Winzerscheune) Museumsausstellungen, die das geistige und materielle Erbe unserer Region repräsentieren.